

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΤΡΙΜΗΝΟΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΟΜΟΣ Ν'

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1979

ΤΕΥΧΟΣ Δ'

ΜΕΓΑΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ — ΙΟΥΛΙΑΝΟΣ Ο ΑΠΟΣΤΑΤΗΣ ΚΑΙ ΜΕΓΑΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ

ἐν θέσει καὶ ἀντιθέσει ἔναντι τῆς Ἐκκλησίας σκληρῶς
ἀγωνιζομένης πρὸς διασφάλισιν τῆς ἀνεξαρτησίας αὐ-
τῆς κατὰ τὸν δ' αἰῶνα*.

Υ Π Ο

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Γ. ΜΠΟΝΗ

ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ - ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

1. Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν σεβομένη καὶ τιμῶσα τὰς
μεγάλας Μορφὰς τοῦ πνεύματος, ἀπεφάσισε νὰ τιμήσῃ καὶ τὸν
Μέγαν Βασίλειον, ἐπ' εὐκαιρία τῆς 1600ῆς ἐπετείου τοῦ θανά-
του αὐτοῦ, ἵνα οὕτως ἐκφράσῃ τὸν ὀφειλόμενον σεβασμὸν εἰς τὸν
Μέγαν Ποιμενάρχην τῆς Καππαδοκικῆς Ἐκκλησίας, «τὸν Μέγαν
τῆς Ἀληθείας Διδάσκαλον» (*Ζαχαρίου Μυτιλήνης, Διάλεξις*
ὅτι οὐ συναΐδιος τῷ Θεῷ καὶ ὁ κόσμος» (παρὰ Μ. 85, 1128Α),
«τὸν ἔνθεον τῆς Οἰκουμένης Φωστῆρα» (*Γενναδίου, Ἐπιστ.*
De praedestinat., Μ. 29. CCXLI, σημ. α), «τὸ καύχημα τῆς
Ἐκκλησίας» (*Μ. Ἀθανασίου, Ἐπιστ. πρὸς Παλλάδιον, Μ. 26,*
1168) καὶ τὸν «οὐρανοφάντορα» (*Du Cange, Glossarium σ. 1066*),
ὅστις «Παιδείας γεγωνῶς ἀπάσης ἔμπλεως, οὐ μόνον τῆς κάτω
καὶ πατουμένης, πολλῶ δὲ μᾶλλον τῆς κρείττονος, ἀνεδείχθη τῷ
κόσμῳ φῶς» ὁ Βασίλειος! (Ῥδὴ γ', ἐν τῷ Μηναίῳ τοῦ Ἰανουα-
ρίου καὶ ἐν τῷ εἰς αὐτὸν ἀφιερωθέντι Κανόνι).

* Ὁμιλία λεχθεῖσα ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Ἀκαδημίας, τῇ Τρίτῃ 20ῇ Νοεμβρίου
καὶ ὥρα 7 μ.μ., ἐπὶ τῇ τελέσει τῆς Ὀσίας εἰς μνήμην τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, ἐπὶ
τῇ 1600ῇ ἐπετείῳ ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ.

2. Ἐκπληρῶν τὴν ἐντολὴν τῆς Συγκλήτου, ἀπεφάσισα νὰ διαπραγματευθῶ ὡς θέμα: «Τὸν *Μέγαν Ἀθανάσιον-Ἰουλιανὸν τὸν Ἀποστάτην καὶ τὸν Μέγαν Βασιλείον*», ἐξετάζων τούτους ἐν θέσει καὶ ἀντιθέσει ἐκάστου ἔναντι τῆς σκληρῶς ἀγωνιζομένης Ἐκκλησίας κατὰ τὸν δ' αἰ. πρὸς διασφάλισιν τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῆς. Οὕτω πως ἀποφεύγομεν τὴν ἐπανάληψιν τῶν μυριακῶς ιστορηθέντων περὶ τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ συγχρόνως διὰ τῆς ἐκθέσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς τὸσον τοῦ Μ. Ἀθανασίου, ὅσον καὶ τοῦ διαβοήτου Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἀποστάτου, ὀδηγούμεθα εἰς πληρεστέραν κατανόησιν τῆς θαυμαστῆς συμβολῆς τοῦ Μ. Βασιλείου ἐπὶ τε τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ, τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἐκπολιτιστικοῦ πεδίου διὰ τὴν περαιτέρω πορείαν τοῦ ἐκχριστιανισθέντος κόσμου.

3. Ἐὰν τοὺς τρεῖς τούτους ἄνδρας ἐκ τε τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἐκ τῆς πολιτικῆς ἱστορίας — τὰ τὸσον γνωστὰ ὀνόματα — ὡς θέμα τῆς ὁμιλίας μου ἐξέλεξα, τοῦτο ἔχει τὴν ἐξῆς αἰτίαν. Καὶ οἱ τρεῖς οὗτοι ὀνομαστοὶ καὶ μεγαλεπήβολοι ἄνδρες εἰσῆλθον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας, χαράξαντες ἴδιον σημεῖον διαβάσεως ἕκαστος. Οὕτω δὲ κατέστησαν κεντρικὰ σημεῖα δράσεως εἰς τὴν ἀμφοτερόπλευρον ἱστορίαν, τὴν τε ἐκκλησιαστικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν. Ὀφείλω ἐνταῦθα νὰ σημειώσω, ὅτι ἐν τῇ ἱστορίᾳ οὐχὶ σπανίως μεγάλοι ἄνδρες δὲν ἀνεδείχθησαν ἀφ' ἑαυτῶν μεγάλοι, ἀλλὰ μᾶλλον ἀντιπροσωπευτικοὶ τύποι πνευματικοῦ, πολιτικοῦ ἢ ἐκκλησιαστικοῦ τινος ρεύματος ἢ τάσεως, ἥτις προηγεῖτο καὶ εἶχε μακροτέραν τὴν ἱστορία της.

4. Ὅ,τι τοὺς ἄνδρας τούτους ἐχαρακτήριζεν ἦτο οὐ μόνον ἡ προσωπικὴ των ἀκτινοβολία — ὁ Μ. Ἀθανάσιος καὶ ὁ Μ. Βασίλειος ἐν τῇ πνευματικῇ καὶ ἐκκλησιαστικῇ δράσει, ὁ δὲ Ἰουλιανὸς ἐπὶ τοῦ φιλοσοφικοῦ καὶ θρησκευολογικοῦ πεδίου—, ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἕκαστος ἔδρασεν. Ὅτι βεβαίως ὁ δ' αἰ. ἀποτελεῖ μίαν μεταβατικὴν ἱστορικὴν φάσιν, ἴσταται ἐκτὸς ἀμφιβολίας. Διότι, ὅ,τι ὁ Μ. Κων/νος ἐθεμελίωσεν, ἔπρεπε πρῶτον νὰ σταθερο-

ποιηθῆ, πρὶν ἢ δυνηθῆ νὰ καταστῆ ὅ,τι βραδύτερον ἀπέβη, ἦτοι «Βυζαντινὸν Κράτος».

5. Τὸ μέγιστον ὄλων τῶν προβλημάτων, ὅπερ ἦτο ζήτημα ζωῆς καὶ ἀδιαμφισβητήτου σπουδαιότητος διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἀσφάλειαν τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, ἐξεπήγαζε προκῦπτον ἐκ τῶν σχέσεων τῆς αὐτοκρατορικῆς ἰσχύος μετὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Αἱ δύο αὐται δυνάμεις ἦσαν συνδεδεμέναι, ἂν καὶ ἐκ διαφορετικῶν ἀρχῶν ὠρμῶντο. Ἦγωνίζετο δ' ἐκάστη νὰ διατηρήσῃ τὰς ἰδιαιτερότητας τῶν ἀρχῶν της, χωρὶς νὰ προδώσῃ ἢ νὰ παραιτηθῆ τούτων. Ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία, ἣτις διεσώθη ὡς ἐκ θαύματος ἀπὸ τοὺς ἀπηνεῖς διωγμούς, τοὺς καὶ πολυαιμάκτους κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας τῆς ἐμφάνισεως τῆς Νέας Θρησκείας, ἐξηπλοῦτο νῦν καθ' ὅλην τὴν ἑκτασιν τοῦ ἀχανοῦς Κράτους. Ἐπέτυχε δὲ νὰ καταστῆ ἀπὸ τοῦ Μ. Κων/νου καὶ ὕστερον, ἡ μὲ ὅλα τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά της εἰς ὅλας τὰς ἐπαρχίας κυριαρχοῦσα αἰθηντία. Τότε, ὡς ἀνεμένετο καὶ ὡς ἦτο φυσικόν, ἐτέθη τὸ ἐρώτημα ἀπὸ μέρους τοῦ Κράτους· ποία ἢ σχέσις τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν Αὐτοκρατορίαν καὶ ποία ἢ ἐπίδρασις ταύτης ἐπὶ τῶν πολιτῶν καὶ εἰς ποῖα σημεῖα ἤρχετο εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Πολιτείαν; Σημειωτέον δ' ὅτι εἰς τὴν Ἀνατολὴν τοῦλάχιστον πλέον τοῦ ἡμίσεος τοῦ πληθυσμοῦ εἶχε δεχθῆ τὸν Χριστιανισμόν. Τὸ πρόβλημα λοιπὸν ἦ μᾶλλον τὰ προβλήματα σὺν τῷ χρόνῳ ἐπολλαπλασιάζοντο καὶ καθίσταντο ὁσημέραι ὀξύτερα.

6. Ὁξὺ ἀσφαλῶς ὑπῆρξε τὸ πρόβλημα τοῦτο καὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου. Διὸ καὶ ὁ προνοητικὸς οὗτος αὐτοκράτωρ, ὡς κοσμικός, ἀλλ' ἅμα καὶ ἐκκλησιαστικὸς ἡγέτης, ὡς ἐπίστευεν (Pontifex maximus), συνεκάλεσε τὴν πρώτην οἰκουμενικὴν σύνοδον εἰς Νίκαιαν τῆς Βιθυνίας τὸ 325. Τοῦτο ὑπῆρξε τὸ μέγιστον γεγονός, ἀλλὰ καὶ ἡ ὑψίστη κατάκτησις διὰ τὴν Ἐκκλησίαν. Διότι ἔκτοτε ἀπέκτησεν ἡ Ἐκκλησία καὶ τὸ κεντρικόν της ὄργανον, τὸ «Κράτος», ὅπερ ἔλλειπεν ἀπ' αὐτὴν προηγουμένως. Ἀλλαις λέξεσιν ἡ ἐνότης τῆς πνευματικῆς κοι-

νωνίας, ἀνήχθη τῇ βοήθειᾳ τοῦ Κράτους εἰς σῶμα μιᾶς ὀργανωμένης κοινωνίας τῆς Ἐκκλησίας. Διότι αἱ ἀποφάσεις τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου ἦσαν δι' ὅλους τοὺς χριστιανούς ὑποχρεωτικάι. Ὅστις δὲ ἀντετίθετο εἰς αὐτάς ἀπεκλείετο ἐκ τῆς μάνδρας τῆς Ἐκκλησίας. Παρατηρητέον, ὅτι τὸ ἐπίθετον *οἰκουμενική* σύνοδος, κατὰ λέξιν λαμβανόμενον καὶ νοούμενον, σημαίνει τοὺς ἐπὶ γῆς οἰκοῦντας, ἄρα τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ βιοῦντας. Ὅμως, αἱ ἀποφάσεις τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου αἱ ὑποχρεωτικάι φέρουν θρησκευτικὸν καὶ ὑπερκόσμιον χαρακτῆρα.

7. Κατὰ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ἐποχὴν στενὸς σύνδεσμος ὑπῆρχε μεταξὺ Θεολογίας καὶ πολιτικῆς τοῦ Κράτους. Τοιουτοτρόπως σπουδαιότατον ρόλον ἔσκουν ἐπὶ αἰῶνας εἰς τοὺς Θεολόγους αἱ λεγόμεναι *Κατηχητικαὶ Σχολαί*, ἰδρυθεῖσαι τὸ πρῶτον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, εἰς ἀντιστάθμισμα τῆς ἀρχαιοελληνικῆς ἐπιστήμης. Ἀλλὰ κατὰ τὸν δ' αἰ. συνεχροῦντο ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀμφότεραι αἱ κατευθύνσεις, ἦτοι τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ τοῦ Χριστιανικοῦ. Τοῦ πρώτου τὰς ἰδέας ἐξεπροσώπει ὁ Ἄρειος († 336;), τοῦ δὲ Χριστιανισμοῦ ἀντιπρόσωπος ἦτο ὁ Μέγας Ἀθανάσιος (295-373), περὶ τοῦ ὁποίου νῦν θὰ διαλάβωμεν.

I. ΜΕΓΑΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ.

1. Εἰς τὴν ἀντίθεσιν τῶν ἀρχῶν Ἀρείου καὶ Ἀθανασίου ἐτίθετο τὸ ἐρώτημα, κατὰ πόσον ὁ Χριστός, ὁ Θεῖος Λόγος, ὁ Δημιουργὸς Θεῖος Λόγος, ἐν ἀντιδιαστολῇ καὶ διακρίσει πρὸς τὸν ἀναπαυόμενον (ἐγκείμενον Θεῖον Νοῦν), πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς Θεῖον, ἀλλὰ τῷ Θεῷ ὑποτεταγμένον ὄν, ἢ τοῦναντίον καὶ ὁ ἴδιος ὡς Θεός; Ἐνῶ δὲ ἡ πρώτη θεωρία τοῦ Ἀρείου εἶναι ἀπόρροια μιᾶς λογικῆς κοσμολογίας, ἰσταμένη μάλιστα ἐγγύς τοῦ Γνωστικισμοῦ, ἢ τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου διδασκαλία εἶναι ἡ ἔκφρασις τοῦ ἀπολύτου μυστηρίου, τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ. ἤτις ἀντίκειται εἰς πᾶσαν λογικὴν ἐρμηνείαν ἢ διαπραγματεύειν.

2. Ἀναμφιβόλως ὁ Ἀρειανισμὸς εἰς τὸν τὰ ὑψηλὰ ἀναζητοῦντα ἀνθρώπινον Νοῦν εἶναι περισσότερον προσιτός, παρὰ ὁ Ἀθανασιανισμὸς. Ἐκ τούτου καὶ ὑψηλὰ ἰστάμεναι προσωπικότητες, ἰδίᾳ ἐν τῇ λειτουργίᾳ τοῦ Κράτους, οὐχὶ σπανίως προετίμων τὸν Ἀρειανισμὸν. Ἄλλ' ἐὰν ὁ Ἀρειανισμὸς ἀπεδεικνύετο νικητής, τότε τὸ ἐκκλησιαστικὸν δόγμα, μὲ ὄλην τὴν κοσμολογίαν του, θὰ καθωρίζετο ὀριστικῶς καὶ οὕτω πως θὰ ἀπεκόπτετο καὶ θὰ κατέπαυεν ἡ ἀνεξάρτητος φιλοσοφικὴ σκέψις καὶ θεωρία. Ἀκριβῶς δέ, διότι τὸ ὕψιστον δόγμα περὶ τῆς Ἀγίας Τριάδος, δὲν ἠδύνατο νὰ καταστῆ ἀντικείμενον τῆς Φιλοσοφίας, διὰ τοῦτο καὶ ἀφέθη τόσον πολὺς χῶρος ἐλεύθερος, ὥστε ἡ αὐτόνομος σκέψις νὰ δύναται ἐλευθέρως νὰ δρᾷ ἐντὸς τῆς σφαίρας τῶν δυνατοτήτων της. Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος, λοιπόν, μὲ ὄλον τὸν κύκλον τῶν ὁπαδῶν του, εἶχε τὴν ὀρθὴν κατεύθυνσιν διανοίξει, ὅταν οὗτος μὲ τὴν διδασκαλίαν του ὑπερήσπιζε τὴν Πίστιν, τὴν ὁποίαν ὤφειλε νὰ διασφαλίσῃ ἀπὸ πᾶσαν ἐκτροπὴν τοῦ ἀνθρωπίνου Νοῦ, τόσον μὲ βάσιν τὰς Ἀγίας Γραφάς, ὅσον καὶ δι' ἐπιχειρημάτων διὰ τῆς Λογικῆς.

3. Ἄλλὰ δὲν εἶναι τοῦτο μόνον. Ὅπισθεν τῶν δογματικῶν διαφορῶν ὑπεκρύπτοντο ἐπίσης πολὺ μεγάλοι πρακτικοὶ καὶ πολιτικοὶ συνέπειαι. Πρὸς ἐρμηνείαν καὶ κατανόησιν τούτων ἀνάγκη νὰ μεταφερθῶμεν εἰς τὸ κύριον τοῦ δογματικοῦ ἀγῶνος θέμα, ὅπερ ἐτέθη εἰς τὴν ἐν Νικαίᾳ σύνοδον (325), ἥτοι ποία ἡ ἔννοια τοῦ ὁμοουσίου, δηλ. τῆς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας τῆς τρισυποστάτου Θεότητος. Αὕτη ἀντεπροσωπεύετο ὑπὸ τῆς αὐστηρᾶς Ἀλεξανδρινῆς μερίδος ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ Ἀθανασίου, ἀντικειμένη ὅμως πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ ὁμοιουσίου, κατὰ τὴν ἀρειανικὴν ἀντίληψιν. Δὲν εἶναι ἐνταῦθα ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος κατάλληλος διὰ νὰ ὑπεισέλθωμεν εἰς λεπτομερείας ἐπὶ τῆς οὐσιώδους διαφορᾶς τῶν διακρίσεων τούτων. Λεχθήτω μόνον τοῦτο· ὁ Ἀθανάσιος μετὰ τῶν ὁπαδῶν του, εἰς τὴν ἀποφασιστικὴν ταύτην φάσιν τῆς ἐξελιξέως τῆς νεαρᾶς εἰσέτι αὐτοκυβερνήτου Ἐκκλησίας, ἐβοήθησε τὰ μέγιστα εἰς τὴν νίκην τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Ὀρθοδοξίας. Καὶ τὸ σπουδαιότερον, ἡ Ἐκκλησία ἠδυνήθη τὴν Νίκην ταύτην τῆς Νικαίας διὰ τοῦ Ἀθανασίου καὶ ἔναντι τῆς βιαιότητος καὶ πιεστικότητος τῶν φορέων τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας καὶ ἔναντι τῆς ἀρνητικῆς στάσεως καὶ ἐπιθετικότητος μεγίστου μέρους τοῦ λαοῦ, ἔθνικοῦ καὶ αἵρετικοῦ, νὰ διασφαλίση καὶ διατηρήσῃ.

4. Ὡς γνωστὸν ὁ σκληρότερος ἀντίπαλος τοῦ Ἀθανασίου, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς εὐδοκιμήσεως τοῦ δόγματος τῆς Νικαίας, ἦτο ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖος (337-361). Οὗτος ἐθεώρει τὸν Ἀθανάσιον ὡς ἓνα ἀντάρτην, διὸ καὶ συνεβούλευε τοὺς ἡγέτας τῶν γειτονικῶν μετὰ τῆς Αἰγύπτου ἐπαρχιῶν καὶ μάλιστα τοὺς Ἀξουμίτας, ἥτοι τοὺς Αἰθίοπας, ἀποτρέπων καὶ προειδοποιῶν αὐτούς, ὅπως ἀπέχουν πάσης μετὰ τοῦ Ἀθανασίου ἐπικοινωνίας. Ἡ παρουσία τῶν ἀρχῶν ἐνὸς τοιούτου ἀνθρώπου εἰς τὰς ἐπαρχίας των θὰ παρέσυρε τούτους εἰς μεγάλα δεινὰ καὶ αὐτοκαταστροφὴν¹. Ἐπίστευεν ἐπίσης ὅτι ὁ Ἀθανάσιος ὑπεκίνησε

1. Μεγάλου Ἀθανασίου, Πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖον Ἀπολογία, παρὰ Migne, PG 25, 636/7. Ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖος ἐντέλλεται, ὅπως ὁ ἐπίσκοπος Φρουμέν-

τὸν ἀδελφόν του Κώνσταντα (337-350) εἰς πράξεις, αἵτινες θὰ ἠδύναντο νὰ ὀδηγήσουν εἰς ἐμφύλιον πόλεμον². Εἰς τὴν δίνην αὐτὴν τῶν περιστάσεων, ὁ Κώνστας εὐρέθη ἀντιμέτωπος τοῦ Μαγνηντίου³ καὶ ἐξωλοθρεύθη⁴. Ὅτι ὁ Ἀθανάσιος ἦτο παντελῶς

τιος μεταβῆ εἰς Αἴγυπτον καὶ κοινωῆσῃ μετὰ τοῦ ἐπιβήτορος τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου Ἀλεξανδρείας Γεωργίου διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι δὲν συμμετέχει τῆς τοῦ Μ. Ἀθανασίου ἐπιβουλῆς, ἀλλ' ὅτι δέχεται καὶ ὁμολογεῖ τὴν ἀρειανικὴν πίστιν. Καὶ προσθέτει, ἀφοῦ διεκέρυξεν ὅτι ὁ Ἀθανάσιος μυρλοῖς ἔνοχος ὦν κακοῖς· ὅς οὐδὲν τῶν ἐπιφερομένων ἐγκλημάτων αὐτῷ δικαίως ἔσχεν ἐπιλύσασθαι, αὐτίκα τῆς μὲν καθέδρας ἐκπέπτωκε καὶ τοῦ βίου τοῦ πάντη διαμαρτῶν ἀλάται, ἀπ' ἄλλης εἰς ἄλλην γῆν μετανιστάμενος, ὡσπερ ἐκ τούτου τὸ κακὸς εἶναι διαφευξόμενος· ...εἰ δὲ ἀναβάλλοιτο καὶ φεύγοι τὴν κλίσην — δηλ. ὁ Φρουμέντιος—, εὐδελον δήποθεν, ὅτι τοῖς Ἀθανασίου τοῦ πονηροτάτου λόγους ἠγμένος δυσσεβεῖ περὶ τὸ θεῖον, οὕτω προσηρημένος ὡς ἐκεῖνος ἀπεδείχθη πονηρὸς ὢν. Καὶ δέος μὴ, διαβὰς εἰς Αἴξουμν, διαφθείρῃ τοὺς παρ' ὑμῖν, λόγους ἐναγεῖς καὶ δυσσεβεῖς παρεχόμενος, μὴ μόνον τὰς Ἐκκλησίας συγχέων καὶ θορυβῶν καὶ βλασφημιῶν εἰς τὸν κρείττονα, ἀλλὰ καὶ τοῖς κατὰ τὸ ἔθος ἐκ τούτων ἀνατροπῆν καὶ ἀνάστασιν παντελῆ προξενῶν.

2. Πβλ. *Georg Ostrogorsky, Geschichte des byzantinischen Staates*. München 1952³, σ. 40 (ἀγγλικὴ μετὰφρ. ὑπὸ *J. M. Hussey*, London 1957, σ. 44 ἐ., 46 καὶ 47 ἐ. καὶ βιβλιογραφία). *Histoire de l'Église*, publiée sous la direction de *Augustin Fliche et Victor Martin*, De la paix Constantinienne à la mort de Théodose, par *J.-R. Palanque-G. Bardy-P. de Labriolle*, 1950, III, 179/83. *Ernst Stein*, Vom römischen zum byzantinischen Staate (284-476 n. Chr.), Wien 1928, σ. 205, 211, 215 ἐ. *A. A. Vasiliou* — μετὰφρ. *Δημοσφ. Σαβράμη*, Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς αυτοκρατορίας, Ἀθήναι (ἐκδ. Μπεργαδῆ), σ. 89 ἐ., 91 ἐ. *Διον. Α. Ζακωθνοῦ*, Βυζάντιον. Κράτος καὶ κοινωνία (ἱστορικὴ ἐπισκόπησις), Ἀθ. 1951. *Κωνστ. Παπαρρηγοπούλου*, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, Ἐν Ἀθήναις 1925 (ἐκδ. Ἐλευθερουδάκη), τ. II, μέρος δευτέρον, σ. 153 ἐ., 156 ἐ. *Κωνστ. Ἰ. Ἀμάντου*, Εἰσαγωγή εἰς τὴν βυζαντινὴν ἱστορίαν, Ἀθ. 1950. *Handbuch der Kirchengeschichte*, herausgeg. von *Hubert Jedin*, Bd. II. Die Reichskirche nach Konstantin dem Grossen. Erster Halbband: Die Kirche von Nikaia bis Chalkedon von *Karl Baus - Eugen Ewig*. Freiburg (Herder) 1973, σ. 33 ἐ. (πλουσία νεωτέρα βιβλιογραφία).

3. Ὁ Μαγνέντιος, ἐξ Ἀμιένης τῆς Γαλλίας καταγόμενος, ὀνομασθεὶς καὶ μέγας κόμης, ἀρχηγὸς δὲ τῶν σωματοφυλάκων τοῦ Κώνσταντος, τῇ βοήθειᾳ συνωμοτῶν μὲ ἀρχηγὸν τὸν comes rerum privatum Μαρκελλῖνον, ἐφόνευσε δι' ἐνέδρας τὴν 18 Ἰανουαρίου 350 τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Δυτικοῦ ἡμισφαιρίου Κώνσταντα καὶ ἀνεκηρύχθη ὁ ἴδιος αὐτοκράτωρ, ἀναγνωρισθεὶς ὑπὸ τε τοῦ στρατοῦ, τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς Γαλλίας. Ὁ Μαγνέντιος ἦτο βαρβαρικῆς καταγωγῆς καὶ εἰδωλολάτρης. Ἀλλ' ἐκστρατεύσας κατὰ τοῦ Κωνσταντίου, αὐτοκράτορος τοῦ Ἀνατολικοῦ ἡμισφαιρίου καὶ ἤττηθεὶς ἀπεσύρθη εἰς Γαλατίαν. Ἐγκαταλειφθεὶς δὲ ὑπὸ τῶν οἰκείων καὶ ὑποστηρικτῶν του, ἠτυοκτόνησεν ἐν Λυῶν τῇ 11 Αὐγούστου 353. Πβλ. *Κων. Παπαρρηγοπούλου*, Ἱστορία, II β, 152. *Λεπτομερεῖαι περὶ Μαγνηντίου* καὶ μὲ πλήρη βιβλιογραφίαν τῶν πηγῶν δρα ἐν *Stein*, *Gesch. d. Spättröm. Reiches*, σ. 215 ἐ.

4. Ὅρα προηγουμένην σημ. Ἐπίσης *Μ. Ἀθαν.*, Ἀπολογ. εἰς Κωνσταντίον, Μ. 25, 624 κ. 22 καὶ 23, ἔνθα καὶ τὸ γράμμα τοῦ Κωνσταντίου πρὸς τὸν Μ. Ἀθανάσιον.

ξένος τῆς τοιαύτης κατηγορίας, οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ Μαγνέντιος ἀπέστειλε πρέσβεις καὶ ἐπιστολάς εἰς τὸν Ἀθανάσιον, τοὺς ὁποίους οὗτος καὶ ἐδέχθη. Εἰς τὰς ἐπιστολάς του ὅμως οὐδεμίαν ἔδωκεν ἀπάντησιν⁵. Πάντως, τὸ ὅτι ἐδέχθη πρέσβεις ἀπὸ μέρους τοῦ Μαγνεντίου ὁ Ἀθανάσιος, ἤρκεσε διὰ νὰ ἐξαγριωθῇ ὁ Κωνσταντίος ἔτι περισσότερον καὶ νὰ ἐκδηλωθῇ πλέον ὡς δεδηλωμένος ἐχθρὸς τοῦ Ἀθανασίου. Διὸ καὶ ἐπεζήτησε μὲ ὅλα τὰ μέσα νὰ συλλάβῃ τὸν Ἀθανάσιον. Ὁ Κωνσταντίος ἐξέδωκε τὸ ἔτος 350 Δ/γμα, δι' οὗ κατεδικάζετο ὁ Ἀθανάσιος καί, τὸ φοβερότερον, ἐπεβάλλετο εἰς αὐτὸν ἡ ποινὴ τοῦ θανάτου, ἀνεζητήθη δὲ παντοῦ, ἵνα συλληφθῇ⁶. Ἀλλὰ τὸ ἐγχεί-

5. Ἰδὲ *Μ. Ἀθαν.*, Ἀπολ. Μ. 25, 601-605: *Περὶ δὲ τῆς ἐτέρας διαβολῆς, εἰ ἔγραψα τῷ τυράνῳ (δηλ. τῷ Μαγνεντίῳ) —τοῦνομα γὰρ οὐδὲ λέγειν βούλομαι—, παρακαλῶ, ὡς θέλεις καὶ δι' ὧν ἂν δοκιμάσης, ἐξέταξε καὶ ἀνάγκη· ἡ γὰρ ὑπερβολὴ τῆς διαβολῆς ἐξίστησί με καὶ εἰς πολλὴν ἀσάφειαν ἄγει. Καὶ πιστενε, θεοφιλέστατε βασιλεῦ, πολλάκις κατ' ἐμαυτὸν λογιζόμενος ἠπίστονον, εἰ ἄρα τις ἐμάνη τοσοῦτον, ὥστε καὶ τοιαῦτα ψεύσασθαι. Πβλ. καὶ κεφ. 22 ἑ. αὐτόθι. Πβλ. καὶ *Μ. Ἀθαν.*, Ἐπιστ. πρὸς μοναχοῦς, κατὰ τῶν Ἀρειανῶν παρὰ Μ. 25, 756Α, κ. 51, ἐνθα καὶ τὰ ἀξιολογώτατα ταῦτα: *Ποῖος γὰρ κανὼν ἀπὸ παλατίου πέμπεσθαι τὸν ἐπίσκοπον; Ἡ ποῖος κανὼν στρατιώτας ἐπιβαίνειν ἐκκλησίαις; Ἡ τίς παραδέδωκε κόμητας καὶ τοὺς ἀλογίστους σπάδοντας (=εὐνούχους) κατάρχειν τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ διατάγματι τὴν κλίσειν τῶν λεγομένων ἐπισκόπων δηλοῦσθαι; Πάντα ψεύδεται διὰ τὴν ἀνόσιον αἵρεσιν! Πάντα ταῦτα ἀποδεικνύουν ἡλίου φαεινότερον τὴν ἀθωότητα τοῦ Μ. Ἀθανασίου καὶ τὴν σύνεσιν τοῦ μεγάλου πατρὸς νὰ ἀποφεύγῃ πᾶσαν ἐπαφὴν μὲ πρόσωπα ἐχθρικῶς διακειμένα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα.**

6. *Σωκρ.*, Ἐ. Ἰ. Π, κστ' (Μ. 67, 268B): *Τοσοῦτο δὲ ἐπεκράτησε τὰ περὶ Ἀθανασίου λεγόμενα, ὡς εἰς ἄμετρον ὀργὴν ἐκπεσεῖν τὸν βασιλέα, κελεύσαι τε ἀναيرهθῆναι αὐτόν, ἐνθα ἂν εὐρίσκοιτο. Σημειωτέον ὅτι ὁ Ἀθανάσιος ἐκρύπτετο, φοβούμενος μὴ συλληφθῇ. Ὁ δὲ Κωνσταντίος ὁ αὐτοκράτωρ εἰς μάτην ἀνεζήτηε τοῦτον. Ἰδὲ *Σωκρ. Ι, κζ'* (Μ. 67, 157B): *Ἐπεμπε δὲ καὶ Εὐσέβιον ἅμα Θεόγνιδι, ἵνα ἐπὶ παρουσίᾳ αὐτῶν κληνοῖτο Ἀθανάσιος... συλλαβεῖν δὲ οὐ δεδύνηται, ἄλλοτε ἀλλαχοῦ μεθιστάμενον. Πάντα ταῦτα ἐπισημαίνονται συνεσκιασμένως πως καὶ ἐν τῷ γράμματι τοῦ Κωνσταντίου αὐτοκράτορος, ὅπερ αὐτολεξεῖ ὁ Μ. Ἀθανάσιος παρεμβάλλει θαρροῦντως ἐν τῇ Ἀπολ. πρὸς τὸν Κωνσταντίον: Μ. 25, 632-636. Ἐν κεφ. 29 ἀναφέρει: *ἰδοὺ καὶ ἡ ἐπιστολή· ταύτην γὰρ ἐκείνοι συνεχῶς ἀνεγίνωσκον, ἀπειλοῦντες ἐκάστῳ θάνατον. Καὶ ἐν κεφ. 30. Ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἀποκαλεῖται ἀπατεῶν, φέναξ, ἀνὴρ βαρᾶθρον ἀπὸ ἐσχάτων ὁμώμενος ὥσπερ ἐν σκότῳ τοὺς τῆς ἀληθείας ἐφιεμένους πρὸς τὸ ψεῦδος ἀπατῶν, οὐδὲν τῶν βαναύσων διαφέρων. Ἀλλ' ὁ γενναῖος καὶ λαμπρὸς οὐδὲ κλίσειν ἔμεινε κατ' αὐτοῦ, φηγὴν ἐν δίκῃ καταγνοῦς· ὡς ἔστι γε καὶ ὑπὲρ τῶν βαρᾶθρων ὑφελέσθαι, μὴ τινας αὐτῶν δυσοσεβεῖν ἀναπέσει! Πόσον ψευδεῖς ἦσαν αἱ κατηγορίαι κατὰ τοῦ Ἀθανασίου ἀποδεικνύει καὶ ἡ πρᾶξις τοῦ ἁγίου ἀνδρός, ὅστις παρεμβάλλει εἰς τὴν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀπολογίαν του ἰδοὺ κληροῦν καὶ αὐτοῦσιον τὸ Γράμμα τοῦ ἰδίου πρὸς τοὺς ἐν Αὔξουμει τυράνους, ὥστε Φρουμέντιον τὸν ἐπίσκοπον τῆς***

ρημα τοῦτο τοῦ Κωνσταντίου ἐνεῖχεν οὐ μόνον πολιτικὴν, ἀλλὰ καὶ ἐκκλησιαστικὴν σκοπιμότητα. Ἀλλὰ μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν ὁ Κωνσταντῖος ὑπερέβη τὰς ἀρμοδιότητας τῆς ἐξουσίας του, τοῦθ' ὅπερ εἶχεν ὡς συνέπειαν νὰ τεθῆ ὑπὸ ἀμφισβήτησιν ὁ καθορισμὸς τῶν ὀρίων τῆς ἐξουσίας τοῦ πολιτικοῦ ἀρχοντος ἐναντι τῆς Ἐκκλησίας. Μετὰ τὴν νίκην τοῦ Μαγνηντίου ὁ αὐτοκράτωρ ἰσχυροποιήθη τόσον, ὥστε ἐθεώρησεν ὅτι ἠδύνατο νὰ θέσῃ εἰς ἐφαρμογὴν τοὺς σκοποὺς του. Ἐκάλεσε λοιπὸν μίαν σύνοδον εἰς Ἀρελάτην τὸ 353⁷, ἣτις ὅμως δὲν ἀνεγνωρίσθη οὔτε καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Γαλλίαν, παρὰ τὰς πιέσεις τοῦ αὐτοκράτορος. Ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ταύτῃ ἔδρα ὁ περίφημος ἐπίσκοπος Ἰλάριος ὁ Πικταβίου (315-367), ὅστις ἀντέδρα μετὰ φανατισμοῦ ἐναντίον τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐπεμβάσεως εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἐκκλησίας⁸. Ὁ φίλα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα διακείμενος πρόεδρος τῆς συνόδου Σατουρνῖνος κατηγορηθεὶς ὡς ἀρειανόφρων, ἀπεκλείσθη τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας⁹. Ὅπως εἰς τὴν Ἀρελάτην, οὕτως ἀκριβῶς ἐγένετο καὶ εἰς τὴν ἐν συνεχείᾳ συνελθοῦσαν σύνοδον ἐν Μιλάνῳ¹⁰,

Ἀδόξοιμοις ἐκεῖθεν ἀχθῆναι καὶ ἐμὲ μὲν μέχρι τῆς βαρβάρων ζητεῖσθαι καὶ εἰς τὰ λεγόμενα Κομენტάρια τῶν ἐπάρχων παραπέμπεσθαι, τοὺς δὲ λαοὺς καὶ κληρικοὺς πάντας ἀναγκάζεσθαι κοινωνεῖν τῇ Ἀρειανῇ αἰρέσει· ἐὰν δὲ μὴ ὑπακούσωσι, ἀποθνήσκωσι τοιοῦτους! Ἐν τέλει δὲ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Κωνσταντίου καὶ ταῦτα ἀναφέρονται: Καὶ γὰρ ἄτοπον τὸν μὲν ὄλεθρον Ἀθανάσιον γῆν πρὸς γῆς ἀπεληλᾶσθαι... τοὺς δὲ ἐκεῖνον κόλακας καὶ θεραπευτὰς ἀγύρτας τινας καὶ τοιοῦτους ἀνθρώπους, οἷους ὀνομάζειν αἰσχρῆν, περιορᾶν σφαδάζοντας, οὓς πάλαι τεθνάναι διηγόρευται τοῖς δικασταῖς... ὣν ὁ μοχθηρότατος Ἀθανάσιος ἠγεῖτο καὶ τῇ κοινῇ πολιτείᾳ λυμαινόμενος καὶ τοῖς ἀγιωτάτοις δυσσεβεῖς καὶ ἐναγεῖς προσάγων τὰς χεῖρας! Πβλ. καὶ τὸ κεφ. 32 (Μ. 25, 637 ἔ.).

7. Τὸ ἔτος 353. Ὁ Κωνσταντῖος προσῆλθεν εἰς τὴν σύνοδον τῆς Ἀρελάτης τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 353 μέχρι τῆς ἀνοξέως τοῦ 354 παραμείνας ἐν Ἀρελάτῃ. Πβλ. Ammius Marcellinus, XIV, 5,1 (M.PL, 13, 37/107). CSEL 35,5-44. Simonetti CCL 69 (1967). Β. Altaner—A. Stuiber, Patrologie, Freiburg (Herder) 1978⁸, 367,4.

8. Altaner - Stuiber, Patrologie 1978⁸, 361/6 Hilarius, Collectanea antia-riana Parisiana, CSEL 65, 39-193, ser. A, VII, 1,3. 5. Ser. B, I, 6. VII, 6. Sulpicius Severus (†420) Chron. II, 39,2. C. Halm, CSEL 1 (1866). Ernst Stein, μν. ξ., σ. 234ἔ.

9. Ὁ Σατουρνῖνος, ἐπίσκοπος Ἀρελάτης, ἦτο ὁ ἀρχηγὸς τῶν Ἀρειανῶν ἐν Γαλλίᾳ. Ἴδὲ Joh. Peter Kirsch, Die Kirche in der antiken griechisch-römischen Kulturwelt, 1930, 396. Πβλ. Gustav Krüger, Handbuch für Kirchengeschichte, Tübingen 1923, I, 165 (πλουσία βιβλιωγρ.).

10. Ἡ σύνοδος τῆς Ἀρελάτης ἤχθη εἰς τὴν ἀπόφασιν νὰ καταδικάσῃ τὸν Ἀθανάσιον, μὲ μοναδικὴν ἐξαίρεσιν τὸν ἐπίσκοπον τῶν Τρεβήρων Πανλίον, ὅστις ἐπέτυχε μὲ

ήτις και ἀπεφάσισεν ὅπως τὰ προσωπικά θέματα και τὰ πολιτικά, διαχωρίζονται τῶν δογματικῶν και ἐσωεκκλησιαστικῶν προβλημάτων. Παρά τὴν ἀπόφασίν της ταύτην ἡ σύνοδος τοῦ Μιλάνου, μὴ δυναθεῖσα νὰ διαχωρίσῃ τὰ πολιτικά ἀπὸ τὰ ἐκκλησιαστικά θέματα, τὰ ἀφορῶντα εἰς τὸν Ἀθανάσιον, ἥ και πιεσθεῖσα, ἤναγκάσθη νὰ ἐπικρίνῃ τοῦτον, θεωρήσασα τὸν Ἀθανάσιον ἀνάξιον πάσης ἐπιεικείας¹¹. Ἀλλὰ και ὁ αὐτοκράτωρ εὐρέθη κατ' οὐσίαν ὑπόδικος, διότι ἐλέχθη εἰς αὐτὸν ὅτι εἰς ἀξιώματοῦχος τῆς Ἐκκλησίας δύναται μόνον συμφώνως πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν νὰ δικασθῇ. Ἡ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία ἐστηρίζετο, ὡς γνωστόν, ἐπὶ τῆς εὐ ἰρσο ἀνωτάτης δικαστικῆς αὐθεντίας.

5. Δὲν ἐπιθυμῶ νὰ παρακολουθήσω περαιτέρω τὸν ἀγῶνα τοῦτον, διότι τοῦτο θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποτελέσῃ ἰδιαιτερον θέμα ἐρεύνης. Κοσμοϊστορικῆς πάντως σημασίας εἶναι ἡ μεταξὺ τῶν πᾶν ἄλλο ἢ ἠνωμένων Δυνάμεων — Ἐκκλησίας και Πολιτείας — προελθοῦσα ἔκτοτε διαφωνία, ἥτις ἐκυριάρχει και εἰς τοὺς ἀκολουθοῦντας αἰῶνας, ἀπὸ τε ἐσωεκκλησιαστικῆς και ἀπὸ ἐκκλησιαστικο-πολιτικῆς ἀπόψεως. Αἱ προηγηθεῖσαι συνοδικαὶ ἀποφά-

---

τὴν συγκατάθεσιν τῶν παπικῶν ἀντιπροσώπων νὰ ἀφεθῇ ἡ τελικὴ κρίσις και ἀπόφασις νὰ μελετηθῇ ὑπὸ μιᾶς νέας συνόδου, κατόπιν ἐπεμβάσεως και τοῦ Πάπα πρὸς ἱκανοποίησιν και τῶν ὀρθοδόξων ὁπαδῶν τοῦ Μ. Ἀθανασίου. Οὕτω συνεκλήθη ἡ ἐν Μιλάνῳ σύνοδος τὸ 355, παρουσία ὑπὲρ 300 ἐπισκόπων, κατὰ τὸ πλεῖστον Δυτικῶν, ἥτις και κατεδίκασε τὸν Μ. Ἀθανάσιον. Πβλ. *Stein*, ἔνθ' ἄν., σ. 234 ἔ. *Hilar.*, *Collect. antiar. Paris.*, ser. A. VII. *Seeck*, *Unterg.* IV, 446, s. 147, 22. — Ὁ Ἰλάριος ὁ Πικταβίου ἀναφέρει ὅτι ὁ Παῦλιος Τρεβήρων ἐπίσκοπος ἐξωρίσθη (ἔνθ' ἄν. Β, I, 6 και *Σουλπικίου Σεβήρου*, *Χρονικὸν* II, 39, 3). Πβλ. *Kirsch.*, μν. ἔργ., σ. 396.

11. Ὁ Μ. Ἀθανάσιος (ἰπρὸς μοναχούς, Ἱστορία Ἀρειανῶν) Μ. 25, 785B ἀναφέρει, ὅτι ὁ Κωνσταντῖος ἐμέμφθη τοῦ Ἀθαν. εἰπών: Ἐγὼ κατηγορῶς εἰμι νῦν Ἀθανασίου, δι' ἐμὲ πιστεύσατε οἷς ἐὰν λέγωσιν οὗτοι. Ἀπεκάλεσε δὲ τὸν ἄγιον ἄνδρα και Ἀντίχριστον, εἰπών: Τί οὖν οὗτος τοῦ Ἀντιχρίστου παραλέλοιπεν; Ἡ τί πλέον ἐκεῖνος ἐλθὼν τούτου ποιήσειεν; — Σημειωτέον ὅτι τέσσαρες ἐπίσκοποι Δυτικοὶ (ὁ Μιλάνου Διονύσιος, ὁ Βερκελλῆς Εὐσέβιος, ὁ φανατικώτερος ὄλων Λουκίφερος Καλάφρας και φυσικὰ ὁ Παῦλιος Τρεβήρων, ἐξορισθέντες ἅπαντες) ἀντετάχθησαν εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς συνόδου, ὑπεραμυνθέντες τῆς ὀρθοδοξίας τοῦ Μ. Ἀθανασίου. *Stein*, 235. *Hilarius*, *App. ad coll. antiar. Paris.* II, 3. *Sulp. Sev. Chron.* II, 39, 3-8. *Σωκρ.* II, 36. 37. *Σφζ.* IV, 9. Μ. Ἀθαν. Ἱστ. Ἀρ. πρὸς μοναχούς 31-34. 76, Μ. 25, 728-733. 785.— Περὶ Λουκίφερον, ὄρα *Aluianer-Stuiber*, μν. ἔ., σ. 367 (3).

σεις ἔφερον εἰς τὴν ἐπιφάνειαν θέματα καὶ προβλήματα, μὴ ὑπάρχοντα προηγουμένως, ἢ τοῦλάχιστον ὑποβόσκοντα δὲν προεβάλλοντο ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς. Καὶ τὰ ἀναφανέντα προβλήματα ἦσαν κυρίως τὰ ἐξῆς. Ποῖαι αἱ σχέσεις μεταξὺ Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας; Ποῖαι αἱ σχέσεις μεταξὺ ἐκκλησιαστικῆς καὶ κοσμικῆς ἐξουσίας; Ποῖαι αἱ σχέσεις μεταξὺ Αὐτοκρατορίας καὶ Ἀλεξανδρινῆς Ἐκκλησίας; Εἶναι αὐτονόητον ὅτι ὁ Κωνστάντιος, ὅπως καὶ πᾶς πολιτικὸς ἡγέτης, τὸ κύριον ἐνδιαφέρον του στρέφει εἰς τὴν εἰρήνην τῆς Ἐπικρατείας του. Ἀλλ' ὁ πολιτικὸς ἄρχων κρίνεται ἀπὸ τὴν ὀρθὴν ἢ ἐσφαλμένην ἀντίληψιν περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων καὶ ἀπὸ τὴν καλὴν ἢ κακὴν χρῆσιν τῶν μέσων πού χρησιμοποιεῖ, ἵνα ἐπιβάλλῃ τὴν αὐτοκρατορικὴν βούλησιν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, τῆς ὁποίας ἡ φύσις καὶ ἡ παράδοσις ἐχάρισαν εἰς αὐτὴν τὴν αὐτονομίαν. Ὁ Ὅσιος, ἐπίσκοπος Κορδοῦης διετύπωσε σαφῶς τὴν διάκρισιν πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας¹², μὴ διστάσας νὰ μεμφθῇ τὸν ἀσχοῦντα τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν αὐτοκράτορα, ὡς ἐπεμβαίνοντα εἰς θέματα ἀνήκοντα φύσει εἰς τοὺς ἐπισκόπους, μόνους ἀρμοδίους ἀσκήσεως τῆς πνευματικῆς ἐξουσίας¹³.

12. Ὁ Ὅσιος, ἐπίσκοπος Κορδοῦης (ἔγεν. 257 καὶ †357/8): ὑπέρμαχος τῶν ἀποφάσεων τῆς Νικαίας (325) ὡς σύμβουλος τοῦ Μ. Κων/νου διεδραμάτισε σπουδαῖον ρόλον τόσον ἐν τῇ Α' οἰκουμ. συνόδῳ τῆς Νικαίας τὸ 325, ὅπως καὶ τὸ 343 ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Σαρδικῆς (τῆς σημερινῆς πρωτευούσης τῆς Βουλγαρίας Σόφιας). Εἰς τὴν ἐν Σιρμίου σύνοδον τὸ 357 ἐξεβιάσθη ὁ ὑπὲρ ἑκατοντούτης νὰ ὑπογράψῃ τὸν δεῦτερον ἡμιαρειανικὸν τύπον. Ἀπεβίωσεν ἅμα τῇ ἐπιστροφῇ του οἴκαδε. Διεσώθησαν δύο ἐπιστολαὶ του πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Κωνστάντιον καὶ τὸν Πάπαν Ἰούλιον. Εἰδικὴ μονογραφία: V. C. de Clercq, *Ossius of Cordova*, Washington 1954. *Langgariner*, *Münchener Theologische Zeitschrift* 1964, 111-126 (ὁ Ὅσιος ὡς σύμβουλος τοῦ Μ. Κων/νου). *Walker*, *Studia patristica* 9 (1966) 316-320 (ὁ Ὅσιος καὶ ἡ πίστις τῆς Νικαίας).

13. Ἀξιοσημείωτα εἶναι ὅσα γράφει εἰς τὸν αὐτοκράτορα Κωνστάντιον ἐν τῇ ἐπιστολῇ του ὁ Ὅσιος Κορδοῦης. Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην διέσωσεν αὐτουσίαν ὁ Μ. Ἀθανάσιος (M 25, 745 κ. 44: Πρὸς μοναχοὺς κατὰ Ἀρειανῶν): *Μὴ τίθει σεαυτὸν εἰς τὰ ἐκκλησιαστικά· μηδὲ σὺ περὶ τούτων ἡμῖν παρακλεύου· ἀλλὰ μᾶλλον παρ' ἡμῶν σὺ μάνθανε ταῦτα. Σοὶ βασιλείαν ὁ Θεὸς ἐνεχείρισεν· ἡμῖν τὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐπίστευσε. Καὶ ὡςπερ ὁ τῆρ σὴν ἀρχὴν ὑποκλέπτων ἀντιλέγει τῷ διαταξαμένῳ Θεῷ, οὕτω φοβήθητι μὴ καὶ σὺ, τὸ τῆς Ἐκκλησίας εἰς ἐαυτὸν ἔλκων, ὑπεύθυνος ἐγκλήματι μεγάλῳ γίνῃ. Ἀπόδοτε, γέγραπται, τὰ Καίσαρος Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ.*

6. Εἶναι πράγματι ἐκπληκτικόν, ὅτι δηλαδή ὁ ἀσκηῶν τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν αὐτοκράτωρ ἐν Βυζαντίῳ, παρὰ τὴν δύναμιν, ἣν κέκτηται, ἀποτυγχάνει πολλάκις εἰς ἐπιβολὴν τῆς θελήσεώς του εἰς θέματα τῆς πνευματικῆς δικαιοδοσίας τῆς Ἐκκλησίας. Παράδειγμα ὁ Κωνσταντῖος. Εἰς ὅλα τὰ ἀναληφθέντα ὑπ' αὐτοῦ μέτρα βίας κατὰ τοῦ Ἀθανασίου ἀπέτυχε παταγωδῶς. Ὁ Ἀθανάσιος διέφευγε νικηφόρως πάντας τοὺς κατ' αὐτοῦ ἐπιβληθέντας διωγμούς. Τοῦτο δέ, διότι ὑπῆρχον τόποι διαφυγῆς, τοὺς ὁποίους ὁ αὐτοκράτωρ δὲν ἔφθανεν οὔτε καὶ ἠδύνατο νὰ ἀνακαλύψῃ. Πρόκειται περὶ τῶν ἀναχωρητῶν τῆς Ἄνω Θηβαΐδος, οἵτινες ἀντεπροσώπευον τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῶν ζωτικῶν ὑποθέσεων τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην¹⁴. Εἰς τὸν *Βίον* τοῦ Μεγάλου Ἀντωνίου, τοῦ ἰδρυτοῦ τοῦ ἀναχωρητικοῦ μοναχικοῦ ἰδεώδους, συνταχθέντα ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου¹⁵, δυνάμεθα νὰ πληροφορηθῶμεν, ὅτι ὁ τῆς ἐρήμου βίος ἀπέβλεπε κυρίως, νὰ ἀπελευθερωθῇ ἀπὸ κάθε σχέσιν πρὸς τὴν τύρβην τοῦ κόσμου καὶ νὰ ἀποσυνδεθῇ ἀπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ Κράτους. Οἱ ἐρημίται δὲν ἤθελον νὰ διαπράξουν τίποτε τὸ ἄδι-

14. Σαφέστατα ἐκφράζεται, αἰτιολογῶν τὴν φυγὴν ἐκ τοῦ κόσμου πρὸς ἄσκησιν ἐνὸς πλήθους πιστῶν κατὰ τὸν δ' αἰῶνα, ὁ *Karl Heussi*, *Der Ursprung des Mönchtums*, Tübingen 1936, 111/12: «Die Entstehung und Ausbreitung des anachoretischen Mönchtums, das Vordringen des Christentums und das Versinken der antiken Götterwelt bilden einen grossen Zusammenhang. Ausbreitung des Christentums und Aufschwung des Mönchtums sind im 4. Jahrhundert in Ägypten zwei Seiten desselben Vorganges. Infolge des Umschwungs der kaiserlichen Religionspolitik strömen die Massen in die Kirche; die ganz Entschlossenen aber gehen in die Wüste». Καὶ ὁ *Adolf v. Harnack*, *Das Mönchtum, seine Ideale und seine Geschichte*, 1901, 23: «Wir kennen das ursprüngliche Ideal, und wir können den Umfang der Weltflucht ermessen. Das ursprüngliche Ideal war: der reinen Anschauung Gottes teilhaftig zu werden, das Mittel: absoluter Verzicht auf alle Güter des Lebens, dazu gehörte auch die kirchliche Gemeinschaft. Man floh nicht nur die Welt in jedem Sinne des Wortes, man floh auch die Weltkirche. Nicht als ob man ihre Lehren für unzureichend, ihre Ordnungen für unangemessen, ihre Gnadenspendungen für gleichgültig hielt; aber man hielt ihren Boden für gefährlich und man zweifelte nicht, alle sakramentalen Güter durch Askese und stetige Betrachtung des Heiligen zu ersetzen»!

15. Πβλ. *Κων. Γ. Μπόνη*, Ἀσκητικοὶ συγγραφεῖς τοῦ δ' αἰ., Ἀθήναι 1970, σ. 12-30: Ἀντώνιος ὁ Μέγας (251/2—356 μ.Χ.) Π. Γνησιότης καὶ Πηγαὶ τοῦ Μεγάλου Ἀντωνίου.

κον, ἀλλ' οὔτε καὶ ἀδικίαν νὰ ὑποστοῦν. Δὲν ἤθελον νὰ ὑποστοῦν ἐξευτελισμὸν οἰκονομικῶς ὑπὸ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἢ νὰ ἀκούσουν ἀνακρινόμενοι ὑβριστικὴν τινα λέξιν ἀπὸ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς φορτικοὺς φορολογικοὺς ὑπαλλήλους¹⁶. Ἡ θρησκευτικὴ περισυλλογὴ, μακρὰν πάσης ἐπαφῆς μὲ ὑποθέσεις τοῦ δημοσίου καὶ τῆς κοινωνίας, καθώριζε τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀναχωρητισμοῦ. Εἰς τοὺς ἀναχωρητὰς τούτους τῆς ἐρήμου κατέφυγε καὶ ὁ Ἀθανάσιος διὰ νὰ σωθῆ. Κατ' ἀνθρωπίνην θεώρησιν τοῦ πράγματος, ὁ Ἀθανάσιος θὰ ἔπρεπεν ἀπὸ μακροῦ ἤδη νὰ εἶχεν ἀπολεσθῆ καὶ καταποντισθῆ, ἐὰν δὲν εἶχεν εὖρει καταφύγιον εἰς τοὺς Ἀναχωρητὰς τῆς Ἄνω Θηβαΐδος, ὁπόθεν ἔπειτα ἠδύνατο νὰ ἐπιστρέφῃ εἰς τὴν ἔδραν του, ὡς ἄκως ἔκρινε τοῦτο πρόσφορον καὶ ἀναγκαῖον, ὅπερ καὶ ἔπραξεν.

16. Μ. 26, 908B (Βίος Μ. Ἀντωνίου): Οὐκ ἦν γὰρ ἐκεῖ ὁ ἀδικῶν ἢ ὁ ἀδικούμενος, οὐδὲ μέμψις φορολόγου· ἀλλὰ πλῆθος μὲν ἀσκητῶν, ἐν δὲ τῶν πάντων εἰς ἀρετὴν τὸ φρόνημα. Ὡστε ἰδόντα τινα πάλιν τὰ μοναστήρια καὶ τὴν τοιαύτην τῶν μοναχῶν τάξιν, ἀναφωνῆσαι καὶ εἰπεῖν· Ὡς καλοὶ σου οἱ οἰκοί, Ἰακώβ, αἱ σκηραὶ σου, Ἰσραήλ! Ὡσεὶ νάπαι σιμάζουσαι καὶ ὡσεὶ παράδεισοι ἐπὶ ποταμῶν καὶ ὡσεὶ σκηραί, ὡς ἔπηξε Κύριος, καὶ ὡσεὶ κέδροι παρ' ὕδατα!

II. ΙΟΥΛΙΑΝΟΣ Ο ΑΠΟΣΤΑΤΗΣ.

1. Ἡ συνήθης θεωρία τῶν ἐκκλησιαστικῶν ιστορικῶν καὶ τῶν μὴ εἰδικῶν περὶ τὰ θρησκευολογικὰ προβλήματα, τὰ ἀναφερόμενα μάλιστα εἰς τὴν λαϊκὴν θρησκευτικὴν πίστιν καὶ παράδοσιν, βλέπει εἰς τὴν θρησκευτικὴν πολιτικὴν τοῦ Ἰουλιανοῦ μίαν ἐντελῶς ἀνοργάνωτον ὀπισθοδρόμησιν πρὸς ἐπαναφορὰν εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Ἐθνισμοῦ, ἐνὸς δηλ. ἤδη νεκροῦ πτώματος. Ἄλλ' ἡ θεωρία αὕτη, ἂν μὴ τι ἄλλο, δὲν εἶναι ἀκριβής. Αἱ κρίσεις περὶ θριάμβου τοῦ Χριστιανισμοῦ μετὰ τὴν Α' οἰκουμενικὴν σύνοδον καὶ ὕστερον ἐκ τῶν μέτρων τοῦ Κωνσταντίου, ὅστις ἐν ἔτει 341 ἐξέδωκε Δ/γμα ὅπως κλεισθῶσιν οἱ Ναοὶ τῶν Ἐθνικῶν καὶ ἔδωκε τὸ ἔναυσμα εἰς τοὺς χριστιανούς νὰ ἐπιδοθοῦν εἰς τὴν καταστροφὴν τούτων, εἶναι παρακεκινδυνευμένοι καὶ πρόωροι. Οἱ Ἐθνικοὶ θρηνοῦν διὰ τὴν καταστροφὴν τῶν ἱερῶν τόπων τῆς λατρείας των, τοὺς δὲ διωχθέντας καὶ μαρτυρήσαντας ἱερεῖς των ἐνταφιάζουν, θεωροῦντες τούτους, ὅπως καὶ οἱ χριστιανοί, ὡς «μάρτυρας». Αἱ κρίσεις λοιπὸν περὶ θριάμβου τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι πρόωροι καὶ δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν εἰκόνα, τὴν ὁποίαν ἐμφανίζουσι τὰ αὐτοκρατορικὰ Δ/γματα περὶ Ἐθνισμοῦ τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ καὶ τῶν μετ' αὐτὸν αὐτοκρατόρων. Θρησκεία, ἥθη καὶ ἔθιμα, παραδόσεις καὶ γλῶσσα τοῦ λαοῦ δὲν ἐξαλείφονται δι' αὐτοκρατορικῶν Δ/γμάτων. Ὡς ἐκ τούτου δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν τὴν ἰσχὺν τοῦ Ἐθνισμοῦ κατὰ τὸν δ' αἰ., μάλιστα καὶ μέχρι τοῦ στ' αἰ. ἐξικνουμένην. Αἱ Ἀκροπόλεις τοῦ Ἐθνισμοῦ εὕρισκοντο εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν Ρώμην καὶ τὴν Ἀρχαίαν Ἑλλάδα καὶ μάλιστα τὸ προστατευτικὸν Ἀστὺ τῆς Παλλάδος Ἀθηνᾶς, τὰς Ἀθῆνας. Ἡ Ἑλλάς, ἥτις εἰς τὰς π.Χ. ἐποχὰς ἔφερεν εἰς τὸν ὑπόλοιπον κόσμον ἀνημμένους τοὺς πυρσοὺς τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ· ἡ Ἀρχαία Ἑλλάς, ἡ αἰωνία δημιουργὸς νέων ἀείποτε ἀξίων, παραμένει

συγχρόνως καὶ ἡ τὰ μάλιστα συντηρητικωτάτη Χώρα. Καὶ ὁ ὄρος («Ἕλληνες»), πού ἐταυτίζετο καὶ ἐθεωρεῖτο συνώνυμος πρὸς τὸν Ἐθνισμόν καὶ τοὺς Εἰδωλολάτραις, ἀποδεικνύει τὴν ἐμμονὴν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν Θρησκείαν τῶν προγόνων των.

2. Ἐν μέσῳ τῶν ἀντικρουομένων κρίσεων τῶν συνειδήσεων καὶ τῶν κατὰ τὸν δ' αἰ. ἀντιπαλαμωμένων Ἐθνικῶν καὶ Χριστιανῶν, ἐμφανίζεται καὶ ἡ ἀποστασία τοῦ Ἰουλιανοῦ¹. Σημειωθῆτω, ὅτι ἡ ἀποστασία τοῦ Ἰουλιανοῦ εἶναι μία ἐκ τῶν πολλῶν περιπτώσεων πού ἐλάμβανον χώραν συχνότατα οὐ μόνον ἀπὸ μέρους τῶν Ἐθνικῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ μέρους τῶν μικροφύχων καὶ ὀλιγοπίστων χριστιανῶν. Βεβαίως, ἡ ἀποστασία τοῦ Ἰουλιανοῦ, ὡς ἦτο φυσικόν, κατέπληξε τόσον τὸν χριστιανικόν, ὅσον καὶ τὸν ἔθνικόν κόσμον, μάλιστα ὄχι τόσον λόγῳ τῆς ὑψηλῆς θέσεως τοῦ ἀποστατήσαντος, ἀλλὰ λόγῳ τῶν προσωπικῶν αἰτίων πού προεκάλεσαν ταύτην. Ἡ Ἐκκλησία ἐθέσπισεν ἀπὸ τοῦ Κυπριανοῦ Καρχηδόνος τὸν Νηπιοβαπτισμόν, ἵνα, μεταξὺ πολλῶν ἄλλων αἰτιῶν, ἀποφευχθῇ καὶ ἡ ἀποστασία τῶν βεβαπτισμένων. Οὐχ

1. Ἡ περὶ Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἀποστάτου (361/3) βιβλιογρ. σημειοῦται ἐν τῷ συλλογικῷ ἔργῳ: *Handbuch der Kirchengeschichte*, herausgegeben von *Hubert Jedin*, Band II: *Die Reichskirche nach Konstantin dem Grossen: Erster Halbband: Die Kirche von Nikaia bis Chalkedon* von *Karl Baus - Eugen-Ewig*, Freiburg (Herder) 1973 II, 51/2. — Παλαιότεραν βιβλιογρ. ἀνευρίσκει τις ἐν τῷ συλλογικῷ ἔργῳ: *Histoire de l'Église*, par *J.-R. Palanque-G. Bardy — P. de Labriole* III, 183 (Publiée sous la direction de *Augustin Fliche et Victor Martin*, Bloud et Gay 1950). "Ἀξια ἰδιαίτερας σημειώσεως καὶ σήμερον εἶναι τὰ ἔργα τῶν: *J. Bidez-F. Cumont*, *Juliani imp. Epistulae, leges, poemata, fragmenta*, Paris 1922, I-II. *J. Bidez*, *La vie de l'empereur Julien*, Paris 1930. *Johannes Geffcken*, *Kaiser Julianus*, Leipzig 1914. *Ernst Stein*, *Geschichte des spätromischen Reiches*. Wien 1928, I, 246/71. *Hans Lietzmann*, *Geschichte der alten Kirche*. Berlin, 1938, III, 262/91. — Ἀξίαν προσοχῆς θεωρῶ τὴν μελέτην τοῦ πρωτοπρεσβυτέρου *Ἐδαγγέλου Κ. Μαντζουνέα*, Ἡ ἀνεξίθρησκεία τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου, Ἀθήναι 1974 (Ἀπάντησις εἰς νεοκατηγόρους τοῦ Χριστιανισμοῦ). *Α. Μαρίνου*, Ἡ θρησκευτικὴ Ἐλευθερία, Ἀθ. 1972. *Α. Βαμβέτσον*, Εἰσαγωγή εἰς τὸ ἐκκλησι. Δίκαιον 1911. *Μ. Στασινοπούλου*, Ἡ δύσις τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ ἡ συνάντησις του μετὰ τὸν Χριστιανισμόν, Νέα Ἐστία, τεύχος 963, σ. 216. 220. Ἡ μελέτη τοῦ πατρὸς *Ἐδαγγ.* *Μαντζουνέα* ἀποτελεῖ ἀναίρεσιν τῶν γνωμῶν τῶν τριῶν τελευταίων Ἑλλήνων συγγραφέων, ἐκφραζομένων εὐμενῶς περὶ Ἰουλιανοῦ καὶ τῆς πολιτικῆς του ἔναντι τοῦ Χριστιανισμοῦ.

ἤττον ἢ Ἐκκλησία δὲν ἔπαυσε νὰ δέχεται εἰς τὸ Βάπτισμα, καὶ μάλιστα τὰ ἐπίσημα πρόσωπα, καὶ εἰς μεγάλην ἡλικίαν, ὅπερ καὶ συνεχίζει πρᾶττουσα μέχρι σήμερον. Παράδειγμα ἐκ τῆς ἐποχῆς, περὶ ἧς ὁ λόγος, ὁ Μ. Κων/νος καὶ ὁ Κωνσταντῖος. Πολλὰ ἔργα τῶν Πατέρων Περί Βαπτίσματος καὶ μάλιστα πολλὰ Ὀμιλῖαι τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου ἀναφέρουν ἐπικριτικῶς καὶ ἐλεγκτικῶς τὴν κακὴν ταύτην συνήθειαν τῆς ἀναβολῆς τοῦ Βαπτίσματος. Πάντα ταῦτα ἐλέχθησαν πρὸς διασάφησιν τοῦ θέματος τῆς ἀποστασίας γενικῶς. Ἀποφεύγομεν νὰ εἰσέλθωμεν εἰς λεπτομερείας τοῦ ἱστορικοῦ τούτου φαινομένου. Ἄλλ' ἔλθωμεν ἐγγύτερον εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἀντιχριστιανικῆς πολιτικῆς τοῦ ἀποστατήσαντος Ἰουλιανοῦ, ἅμα ὡς ἔλαβε τὸ Σκῆπτρον τῆς αὐτοκρατορικῆς ἰσχύος.

3. Ὅρθῶς ἐλέχθη, ὅτι «ὅσον ἀνεξάντλητος, ἀνεξερεύνητος καὶ ἀπύθμενος εἰς τὴν γνῶσιν εἶναι ἡ Φύσις, ἄλλο τόσον εἶναι καὶ ὁ Ἄνθρωπος. Ἄλλ' ὅσον περισσότερον τὸν γνωρίζομεν, τόσον περισσότερον γνωρίζομεν καὶ τὴν ἡμετέραν φύσιν καὶ γινόμεθα ἀνθρωπινώτεροι». (Wilbrandt, ἐν προμετωπίδι τοῦ ἔργου τοῦ Johannes Geffcken, Kaiser Julianus. Leipzig 1914). Οἱ λόγοι οὗτοι δύνανται νὰ ἐφαρμοσθοῦν καὶ ἐπὶ τοῦ Ἰουλιανοῦ. Ὁ μελετητῆς τῶν Δ/γματῶν καὶ τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Ἰουλιανοῦ θὰ ἀντιληφθῆ ὅτι τὰ ἔργα ταῦτα ἀποπνέουν διάπυρον θρησκευτικότητα, ἀλλ' ἐπίσης ἀποδεικνύουν καὶ διάπυρον φροντίδα περὶ τῆς Ἐθνικῆς Θρησκείας καὶ Λατρείας, μάλιστα δὲ σφοδρὰν ἐμπάθειαν καὶ ζηλοφθονίαν πρὸς τὰ τελούμενα ὑπὸ τῶν χριστιανῶν κατὰ ἔργα. Παρὰ ταῦτα, εὐθύς ἀπὸ τῆς ἀνόδου του εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον, ἐστράφη μεθ' ὁρμῆς κατ' αὐτῶν. Ἐξ ὑπ' ἀρχῆς καλεῖ τοὺς χριστιανούς, ὅπως ὁ Ἐπίκτητος, *Γαλιλαίους* (Geffcken, σ. 100, 28) διὰ νὰ δείξῃ τὴν πρὸς αὐτοὺς περιφρόνησίν του. Συγχρόνως δὲ κατακρίνει τούτους, κατὰ τὴν παλαιὰν συνήθειαν τῶν τε ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ τῶν Ρωμαίων Αὐτοκρατόρων, ἐπὶ ἀθεότητι. Ὁ βραχὺς χρόνος τῆς διακυβερνήσεώς του δεικνύει τοῦτον ἀπὸ μὲν εἰς μῆνα, ἵνα μὴ εἴπω ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν, νὰ γίνεται

ὀξύτερος καὶ σκληρότερος. Πολλάκις ἐχρησιμοποίησε τὰ ὄπλα τῆς κολακείας, τῶν εὐεργεσιῶν, τὸ δέλεαρ τῶν ἀξιωματῶν καὶ ἄλλων παροχῶν, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι νὰ δελεάσῃ ἐξέχοντα πρόσωπα, ἀκόμη καὶ ἐπισκόπους, ὅπως, ἀρνούμενοι τὴν πίστιν των, ταχθοῦν μὲ τὸ μέρος του. Τούτου μὴ ἐπιτυγχανομένου, τότε ἐχρησιμοποίει σκληρότερα μέσα. Ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ του, ὅπως ἀπαλλάξῃ τὴν διοίκησιν τῶν ἀναξίων καὶ παρασίτων καὶ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἰσονομίαν καὶ τὸ δίκαιον, διέταξεν ἐξ ἀντιπολιτεύσεως πρὸς τὸν Κωνσταντῖον, νὰ ἐπιστρέψουν οἱ ἐξορισθέντες πνευματικοὶ ἡγέται, εἴτε ἐθνικοὶ εἴτε χριστιανοί, καὶ ὅπως ἐπιστραφοῦν τὰ κατασχεθέντα περιουσιακὰ των ἀγαθὰ. Ἔτσι ἐπανῆλθεν ἐκ τῆς ἐξορίας καὶ ὁ Μ. Ἀθανάσιος, περὶ τοῦ ὁποίου εἴπομεν τὰ δέοντα ἀνωτέρω. Ἀξίον σημειώσεως θεωρῶ, παραλείπων πλεῖστα ὅσα ἄλλα παραδείγματα, τὸ ὅτι ὁ Ἰουλιανὸς προσεκάλεσε τὸν Μ. Βασίλειον, τὸν ἄλλοτε συσπουδαστὴν του ἐν Ἀθήναις, ὅπως ἔλθῃ εἰς τὴν Αὐλὴν του, ἵνα συνομιλήσουν. Ὅστις ἀναγνώσει τὸ γράμμα τοῦτο τῆς προσκλήσεως θὰ διαγνώσῃ εὐχερῶς, ἐκτὸς τῆς μεμιγμένης ἐπιδείξεως συναισθηματικῆς θερμότητος καὶ σοφιστικῶν τυπικῶν ρητῶν καὶ κάποιαν ἐσωτερικὴν ἀνασφάλειαν καὶ ὑποκρυπτομένην ἀνεπιτιμότητα καὶ ἀνειλικρίνειαν τοῦ Αὐτοκράτορος ἔναντι τοῦ χριστιανοῦ ἄλλοτέ ποτε συσπουδαστοῦ καὶ νῦν χριστιανοῦ ἀντιπάλου του. Ἡ ἀλληλογραφία τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν, παρὰ τὴν ἀμφισβήτησιν ὠρισμένων σημείων, εἶναι χαριτωμένη καὶ διδακτικὴ.

4. Τὸ νὰ ἀσχοληθῶμεν, ἔστω καὶ ἀκροθιγῶς, περὶ τὰ ἔργα καὶ τὰς ἡμέρας τοῦ Ἀποστάτου Αὐτοκράτορος, τοῦτο θὰ ἀπῆται ἰδιαιτέραν μελέτην. Κατ' ἀνάγκην περιοριζόμεθα εἰς τὰ καίρια καὶ εἰς ἓν ἐκ τῶν πολλῶν Διαταγμάτων του, ἅμεσον κίνδυνον μέλλον νὰ προκαλέσῃ διὰ τοὺς χριστιανούς. Ὁ Ἰουλιανός, ἅμα τῇ ἀναρρήσει του εἰς τὸν θρόνον δὲν ἀπέκρυψε τὸ μένος του κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Καὶ ἐν ἀρχῇ μὲν ἐφάνη ἐμπνεόμενος δῆθεν ὑπὸ ἀρχῶν ἰσοπολιτείας, ἰσονομίας, δικαίου καὶ γενικῶς συντηρητικῶν ἀρχῶν. Ἄλλ' ὡς εἴπομεν, ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ ηὔξανε

τὸ μένος του κατὰ τῶν Χριστιανῶν καὶ τὰ μέτρα κατ' αὐτῶν ἐγίνοντο ὀσημέραι σκληρότερα καὶ ἀδίστακτα. Τὴν 17 'Ιουνίου τοῦ 362 ἔτους² ἔδημοσίευσε Διάταγμα, καθ' ὃ, εἰς τὸ ἐξῆς, ὅστις ἤθελε νὰ ἀσκήσῃ ἢ νὰ διατηρήσῃ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ Διδασκάλου, ὠφείλε προηγουμένως νὰ ἐξετασθῇ διὰ τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν του προσωπικότητα ὑπὸ μελῶν τῆς Συγκλήτου, τὸ δὲ πόρισμα τῆς κρίσεως νὰ ὑποβληθῇ εἰς τὸν Αὐτοκράτορα πρὸς ἔγκρισιν. Ἄληθης Διδάσκαλος, κατὰ τὸ Δ/γμα εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις πιστεύει εἰς ὅσα διδάσκει. "Ὅστις ὅμως ἐνῶ διδάσκει τοὺς Ἀρχαίους ποιητάς, ρήτορας, φιλοσόφους καὶ ἱστορικούς, δὲν διατηρεῖ τὴν ὀφειλομένην πίστιν εἰς τοὺς θεοὺς, οὓς ἐλάτρευον οἱ Ἀρχαῖοι, οὗτος ἀποδεικνύεται ψεύστης. Θεωρεῖ δὲ ὡς παρανομίαν καὶ κατάχρησιν τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ Κράτους, ὅταν ἄνθρωποι διδάσκουν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐσωτερικῶς ἀπορρίπτουν ἢ καὶ περιφρονοῦν. Εἶναι θράσος, λέγει ὁ Ἰουλιανὸς νὰ χρησιμοποιοῦν οἱ χριστιανοὶ ἐν τοῖς Σχολείοις των καὶ τῇ κατ' ἰδίαν διδασκαλίᾳ των τὰ κλασσικὰ Γράμματα. Διὰ τοῦτο ἔπρεπεν ἡ Πολιτεία νὰ ἐμπιστεῦται τὴν παιδείαν καὶ μὀρφωσιν τῶν Νέων εἰς διδασκάλους, τῶν ὁποῖων ἡ ἐντιμότης τῶν ἰδεῶν ἔπρεπε νὰ εἶναι μακρὰν πάσης ὑποψίας ἢ ἀμφιβολίας. Εἶναι ἔλλειψις εἰλικρινείας, ὅταν

2. Ἀρμιανοῦ Μαρκελλίνου, ἐκδ. ὑπὸ C. Clarc, Berlin 1910/15. Ὁμοῦ μετὰ τῶν ἔργων τοῦ Φαυστίνου ἐν M. PL, 13, 37-107. CSEL 35,5-44, XVI, 5,5. *Geffcken*, Kaiser Jul. 5,25. 20,20. Ἐκτενὴ βιογραφίαν ἰδὲ ἐν *Pauly-Wissowa*, RE, Stuttgart 1894, II, 1845, 4-1852. Ἐκ προοιμίου λεχθῆτω ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἐθεώρουν τὸν Ἰουλιανὸν διώκτην τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἔκτονον λόγον περὶ διωγμοῦ, ἂν καὶ ἐξακτῆρίζον τὸν διωγμὸν ὑπ' αὐτοῦ ἦσαν. Αἱ πηγαὶ εἶναι: *Ammian. Marcell.* XXII, *Φιλοστοργίου*, Ἔ. Ἰ. VII,1 καὶ IV, 2 ἐ. (M. 65, 537 καὶ 517). *Σωκρ.* III, 1 (M. 67, 365 ἐ.). *Σφξομ.* V, 3 ἐ. — VI, 3 ἐ. (M. 67, 1217-1300). *Θεοδώρ.* Ἔ. Ἰ. (M. 82, 1085ἐ.). Ἰωάνν. Δαμασκ., Ἰπόμνημα εἰς τὸν ἅγιον μεγαλομάρτυρα Ἀρτέμιον, παρὰ M. 96, 1252 ἐ. *Λιβανίου*, Λόγ. XVIII ἐ.ε. (*Libanii opera*, recensuit *Richardus Foerster*, vol. II, 236-371, Teubner, Ἐπιτάφιος ἐπὶ Ἰουλιανῷ. *Γρηγ. Ναζ.*, Κατὰ Ἰουλιανοῦ βασιλέως καὶ κατὰ Ἑλλήνων στηλιτευτικὸς Α' καὶ Β' (M. 35, 532-720). Ἰωάνν. Χρυσοστόμου, Ὁμιλία εἰς τὸν μακάριον Βαβύλαν καὶ κατὰ Ἰουλιανοῦ καὶ πρὸς Ἑλληνας (M. 50, 533 ἐ.). Τοῦ αὐτοῦ, Εἰς τὸν ἅγιον ἱερομάρτυρα Βαβύλαν (M. 50, 527 ἐ. Τοῦ αὐτοῦ, Ὁμιλ. ἐγκομ. εἰς τ. ἅγ. μάρτυρας Ἰουβεντίνον καὶ Μαξιμῖνον τοὺς μαρτυρήσαντας ἐπὶ Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἀποστάτου (M. 50, 571 ἐ.). *Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας*, Λόγοι δέκα ὑπὲρ τῆς τῶν χριστιανῶν εὐαγοῦς Ὀρησκείας πρὸς τὰ τοῦ ἐν ἀθέοις Ἰουλιανοῦ (M. 76, 489-1064). Πάντα ταῦτα ἀποτελοῦν τὰς κυρίας πηγὰς περὶ τοῦ Ἰουλιανοῦ, ὅπως καὶ τὰ διασωθέντα ἔργα τοῦ ἰδίου.

τις θαυμάζῃ π.χ. τὰ ἔργα τοῦ Ὀμήρου ἢ τοῦ Ἡσιόδου, ἀλλ' εἰς τὴν πραγματικότητα θεωρεῖ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν ὡς σύνθετον κατασκευάσμα σατανικῶν ἐφευρέσεων. Οἱ ταῦτα πιστεύοντες καὶ διδάσκοντες εἶναι ἀνάξιοι νὰ γίνουν παιδαγωγοὶ καὶ διδάσκαλοι τῶν Νέων³. Ἡ συνέπεια τοῦ Δ/τος τούτου ἦτο οἱ χριστιανοὶ Διδάσκαλοι νὰ τεθοῦν πρὸ τοῦ διλήμματος, νὰ ἐκλέξουν ἢ τὴν λατρείαν τοῦ κόσμου τῶν Ὀμηρικῶν Θεοτήτων ἢ τὴν παραίτησιν καὶ ἀπομάκρυνσιν ἐκ τῆς θέσεως τοῦ διδασκάλου. Τὴν ἀπάντησιν εἰς τὰς κατὰ τῶν χριστιανῶν κατηγορίας, περὶ μορφώσεως τῶν Νέων καὶ χρησιμοποίησεως τῶν Κλασσικῶν Συγγραφέων, ἔδωκεν ὁ Μ. Βασίλειος, πιθανῶς ἐν ἔτος βραδύτερον καὶ ἴσως μετὰ τὸν τραγικὸν θάνατον τοῦ Ἰουλιανοῦ, διὰ τοῦ

3. Σωκρ., III, 16 (M. 67, 417/24): *Ἡ Ἑλληνικὴ παιδείαισι, οὔτε παρὰ τοῦ Χριστοῦ, οὔτε παρὰ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν, ἢ ὡς θεόπνευστος ἐδέχθη, ἢ ὡς ἐπιβλαβὴς ἐξεβλήθη. Καὶ τοῦτο, ὡς ἠγοῦμαι, οὐκ ἀπρονοήτως ἐποίησαν. Πολλοὶ γὰρ τῶν παρ' Ἑλλήσι φιλοσοφῶσαντων, οὐ μακρὰν τοῦ γνῶναι Θεὸν ἐγένοντο. Καὶ κατωτέρω: Καὶ ἀνέκαθεν ὡς ἐκ τινος μὴ κεκωλυμένης συνηθείας, οἱ κατὰ τὰς Ἐκκλησίας διδάσκαλοι, δεικνύνται ἄχρι γῆρας τὰ Ἑλλήνων ἀσκούμενοι τοῦτο μὲν εὐγλωττίας χάριν καὶ γυμνασίας τοῦ νοῦ· τοῦτο δὲ καὶ πρὸς τὴν αὐτῶν ἐκείνων κατὰγνωσιν, περὶ ᾧν ἀπεσφάλισαν. Ὅρα καὶ Σωζομ. V, 18 (M. 67, 1269/72). Ἐνδεικτικῆ εἶναι ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ κεφ. Ὡς Ἰουλιανὸς ἐκόλυε Χριστιανούς καὶ ἀγορῶν καὶ κρίσεων καὶ τοῦ μετέρχεσθαι τὴν Ἑλληνικὴν παιδείαν· καὶ περὶ Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καὶ Ἀπολλινάριου, ἀνθισταμένων αὐτῷ καὶ μεταβαλλόντων τὰ θεῖα πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν φράσιν· καὶ μᾶλλον Ἀπολλινάριος καὶ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός· ὁ μὲν ρητορικῶς λίαν γράφων· ὁ δὲ ἠρωϊκῶν καὶ πάντα ποιητὴν μιμούμενος. Πβλ. Γρηγ. Ναζ. Λόγ. IV, 4 ἐ. 5 ἐ. ὡς ἀλλοτρίου καλοῦ φῶρας, τῶν λόγων ἡμᾶς ἀπήλασεν. ὥστε ὁ τοῦτο προστάξας Ἀττικίζειν μὲν ἐκόλυσε, τὸ δὲ ἀληθεύειν οὐκ ἔπαυσε. Ζωναρ. XIII, 12,21. Cod. Theod. XII, 3,5. Cod. Justin. X, 53,7. — Εἶναι πράγματι ἐξαίρετον τὸ ἄρθρον τοῦ E. v. Borries, Pauly-Wissowa-Kroll, RE 19,26-91, ἐνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία τῶν ἐκδόσεων τῶν ἔργων καὶ καταλοίπων τοῦ Ἰουλιανοῦ. — Πβλ. καὶ Ἀύγουστ., Περὶ Πολιτείας Θεοῦ XVIII, 52. — Ὅρα Ἰουλιανῷ, ἐπιστ. 25, σ. 28 ἐ. καὶ 160, σ. 212 ἐ. (*Bidez - Cumont*). Σημειωτέον ὅτι ὁ Λιβάνιος ἐπαινεῖ τὸ Δ/γμα καὶ καλεῖ τοὺς ἐχθροὺς (τοὺς χριστιανούς) βαρβάρους· Λόγ. XVIII, 158 (Rich. Foerster, Libanii Orat. XVIII, 157,20). Ἀξία σημειώσεως εἶναι καὶ ἡ αὐτόθι (XV, 3, 178, σ. 313 ὑποσημ. καὶ ἡ ἐν συνεχείᾳ σημ. σ. 314: *Ὅλα μακρὰ καὶ φθέρῃ παραληρῶν ὄντως καὶ φλυαρῶν, θεομισέστατε καὶ παντὸς γέλωτος καὶ ἐμπτυσμοῦ ἄξιε, κάκιστ' ἀπολούμενε κολάκων, Θεοῖς κινδύλοις καὶ ἀσεβείᾳ συνηγορῶν. Ἡ χριστιανικὴ χεὶρ ἐκφέρει τὸν φοβερόν λιβελλον κατὰ τοῦ σοφιστοῦ Λιβανίου, διότι οὗτος ἐπιχλευάζων τὸν ἐκ Παλαιστίνης ἄνθρωπον Θεὸν τε καὶ Θεοῦ παῖδα ποιοῦσιν οἱ Χριστιανοὶ (αὐτόθι). Ἀλλὰ καὶ ὁ Μαρκελλῖνος, τηρῶν στάσιν ἐφεκτικὴν, δὲν δέχεται τὴν κατὰ τῶν Χριστιανῶν κατηγορίαν τοῦ Λιβανίου (Ammian. Marcell. XXII 10,7. XXV 4,20).**

περιφήμου έργου του *Πρός τούς Νέους*, όπως αν έξ 'Ελληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων.

5. Ὅπωςδήποτε ὅμως τὸ Δ/γμα τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν πλέον ἀποφασιστικὴν ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Εἶναι πάντως παράδοξον, πῶς ὁ ὀξυδερκῆς καὶ λίαν πεπαιδευμένος οὗτος Ἀποστάτης ἐλκυσθεὶς εἰς ὄριμον ἡλικίαν ἀπὸ τοὺς ὡραίους Ἑλληνικοὺς μύθους καὶ μάλιστα ἀπὸ τὰς ὡραιότητας τῆς Ἀρχαιοελληνικῆς Γραμματείας, ἀπεφάσισεν ὄχι μόνον νὰ στραφῆ ὁ πρότερον χριστιανικῶς ἀνατραφεὶς εἰς τὸν Ἑθνισμὸν καὶ τὴν Εἰδωλολατρείαν, ἀλλὰ καὶ μὲ ἄκρατον φανατισμὸν νὰ καταπολεμήσῃ τὸν Χριστιανισμὸν. Ἄλλ' εἶναι λίαν μειωτικὸν δι' αὐτόν, ὅτι ὁ θεωρητικὸς Νοῦς αὐτοῦ δὲν διεῖδεν, ὅτι ἐνώπιόν του ἐξετείνετο μία σκοτεινὴ ἔρημος, εἰς τὴν ὁποίαν οἱ σύγχρονοὶ του Ρητοροδιδάσκαλοι καὶ φιλόσοφοι ποὺ ἐσέβετο καὶ ἐτίμα, εἶχον ὀδηγήσει, ἀρνούμενοι οἱ ἴδιοι τὰς δεισιδαιμονίας τῶν θυσιῶν καὶ τὰς οἰωνοσκοπίας καὶ ἔστιν ὅτε περιπαίζοντες τὴν εἰδωλολατρικὴν Θρησκείαν. Ὅπωςδήποτε ὅμως τὰ λαϊκὰ στρώματα εἶχον διατηρήσει τὴν εἰς τοὺς ἀρχαίους Θεοὺς λατρείαν καὶ τὴν πίστιν των εἰς τὰ εἰδῶλα⁴. Ἀκόμη καὶ κατὰ τὸ ἔτος 380 εὐρέθη εἰς τὴν ἀναπόφρευκτον ἀνάγκην ὁ Μ. Θεοδοσίος νὰ λάβῃ νομοθετικὰ μέτρα κατὰ τῶν Ἑθνικῶν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν ἀποστατῶν χριστιανῶν⁵. Ἡ ἀποστασία λοιπὸν τοῦ Ἰουλιανοῦ, κατ' ἐπίδρασιν Νεο-Πλατωνικῶν Θεουργιῶν, πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς πρᾶξις ἐνὸς μυστικοῦ, ἢ κάλλιον, μυστικοπαθοῦς ἀνθρώπου ἢ καὶ ρομαντικοῦ, τὸν ὁποῖον ἡχημαλώτισεν ἢ ἐλπὶς τῆς ἀθανασίας καὶ ἢ ἀπόλαυσις οὐ-

4. Πβλ. *Geffcken*, *Keiser Julian*, σ. 86, 8 ἐέ., 106έ. *V. Schultze*, *Geschichte des Untergangs des griechisch-römischen Heidentums*, Jena 1887/92, I, 425. *Cod. Theod.* XVI, 7,1 (2 Μαΐου 381), (καὶ 20 Μαΐου 383). Πβλ. *Χρυσοστ.*, Ἑρμην. εἰς Ἑβρ. 13, 8' (Μ. 63, 107-108). — Οἱ ἀσθενεῖς τῇ πίστει, οἱ ἔτοιμοι εἰς ἀποστασίαν χαρακτηρίζονται *βαλάντια ἐσφαρισμένα μὲν, κενὰ δὲ πάντη καὶ οὐδὲν ἔχοντα ἔσωθεν* (Μόσχου, Λειμωνάριον: Μ. 87γ 3085 κ. 198). Πβλ. *Ἀθροιστίνου*, Ἡ πολιτεία τοῦ Θεοῦ (*De civitate Dei*), μετὰφρ. Ἀνδρ. Δαλεζίου, Ἀθ. 1954, τ. I, Α', σ. 4.

5. Ἴδὲ τὴν ἀνωτέρω σημ. μὲ τὰ Δ/τα τοῦ Μ. Θεοδοσίου. Ἐπίσης *Cod. Theod.* XVI, 10, 2. 4.

ρανίων θεαμάτων καὶ δραμάτων. Ἀλλ' ὁ Ἰουλιανὸς δὲν ἦτο μόνον μυστικοπαθής. Ἦτο συγχρόνως καὶ πολιτικὸς ἀκαταπονήτου δραστηριότητος καὶ ἀποφασιστικότητος. Χωρὶς νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν μόνον ἢ πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀρχαιότητα ἀγάπη του, νομίζω ὅτι καὶ ἢ ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὸν χρόνον τῶν πολεμικῶν του ἐπιχειρήσεων διαμονή του, συνέτεινεν εἰς τὸ νὰ ἀντιληφθῇ τὸ αἷτημα τῆς στιγμῆς· ὅτι δηλ. ὁ Χριστιανισμὸς ἰδιαίτερος εἰς τὴν Δύσειν μικρὰ βήματα προόδου εἶχεν ἐπιτύχει. Ὁ πολὺς ὄχλος διέκειτο μᾶλλον ἀρνητικῶς ἔναντι τῆς Νέας Θρησκείας. Ὅχι μόνον ἢ διὰ κληρονομίας τῶν πνευματικῶν της παραδόσεων συνδεδεμένη Ἀριστοκρατία παρέμενε σταθερὰ εἰς τὴν πίστιν τῶν ἀρχαίων Ρωμαϊκῶν Θεῶν, ἀλλὰ καὶ ἀρκετοὶ ἐκ τῶν Ἀνατολικῶν λαῶν, ἔνθα ἐπικρατέστερος ἦτο ὁ Χριστιανισμὸς τῶν Ἐθνικῶν. Αἱ Ἐπιστολαὶ τοῦ Λιβανίου μαρτυροῦν σαφῶς τὰς δύο ταύτας καταστάσεις⁶. Ἀλλ' ἦτο πράγματι εἰρωνεῖα τῆς μοίρας, ὅτι ὁ Ἰουλιανός, ὁ διάπυρος καὶ φλογερώτατος λάτρης τῆς Ἀρχαιοελληνικῆς Σοφίας καὶ τῶν Κλασσικῶν Γραμμάτων, ὄφειλε τώρα νὰ στηρίζεται εἰς τοὺς θρησκευτικοὺς ἀγῶνάς του κυρίως ἐπὶ τοῦ Λατινικοῦ καὶ τοῦ Δυτικοῦ κόσμου⁷.

6. Ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι δὲν ἦτο τοῦτο μόνον ἢ αἰτία τῆς ἀποστασίας τοῦ Ἰουλιανοῦ καὶ τοῦ μίσους αὐτοῦ κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Βεβαίως πρωταρχικὰ αἷτια ἦσαν ὅσα ἀνωτέρω ἀνεπτύξαμεν καὶ πολλὰ ἄλλα συνυφασμένα μὲ τὸν βίον του. Πάντως καὶ ἢ θέσις τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἦτο ἀφωσιωμένη εἰς τὸ Κράτος τὴν ἐποχὴν ταύτην δι' ἓνα πολιτικὸν ἠγέτην, μάλιστα ἐμπνεόμενον ὑπὸ φιλοσοφικῶν ἰδεῶν, κυρίως τοῦ Νέου Πλατωνισμοῦ. Τὴν κρίσιν ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς Ἐκκλησίας εἶχεν ἤδη προκαλέσει ὁ Ἄρειος καὶ ὁ ἐξ αὐτοῦ ἐν συνεχείᾳ δρών Ἀρειανισμός⁸. Οὕτω πως εἰς τὰ ὄμματά τοῦ Ἰουλιανοῦ

6. Foerster, Libanii opera, Epist. 1411 (XI, 452). Orat. XIV 41. XV, 45. XVII, 9. XXX, XLII, 7. XLII, 19. — Geffcken, Kaiser Julian 83-84 ἐ.

7. Augustin, De civ. Dei V, 26. Geffcken, Kaiser Julian 84 ἐἐ.

8. Κων. Παπαρηγοπούλου, Ἱστορ. Β2, 154 ἐ. Βασιλιεφ-Σαβράμη, Ἱστορία, σ.

εφάνετο ἡ Ἐκκλησία διὰ τὰς ὑποθέσεις τὰς κρατικές, εἷς φιλό-
νεικος, ἐριστικός καὶ θορυβοποιὸς ἐταῖρος, τὸν ὁποῖον ὤφειλε
νὰ ἀπομακρύνῃ παντὶ τρόπῳ. Ἐπίστευσε λοιπὸν ὁ Ἀποστάτης
Αὐτοκράτωρ, ὅτι θεμελιῶν τὴν ἰδικήν του Θρησκείαν καὶ ὄργα-
νῶνων ταύτην μὲ στοιχεῖα τοῦ Ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ
Νέου Πλατωνισμοῦ, μάλιστα μὲ ἔστιν ὅτε ἀνάμικτα στοιχεῖα
χριστιανικῆς προελεύσεως, θὰ ἠδύνατο νὰ ὀδηγήσῃ τὸ Κράτος του
εἰς ἀπόλαυσιν τοῦ ἀγαθοῦ τῆς ἡσυχίας καὶ τῆς αἰσιοδοξίας, ὡς
πρώτης βάσεως τῆς εὐδαιμονίας εἰς τὴν παροῦσαν καὶ τὴν μέλ-
λουσαν ζωὴν! Περὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ εἷς τινὰς
πτυχὰς τῶν ἰδεῶν τοῦ Ἀποστάτου, ὁμιλοῦν ὠρισμέναι Ἐπιστο-
λαί του, αἵτινες θὰ ἠδύναντο νὰ χαρακτηρισθοῦν ἐγκύκλια γράμ-
ματα ἢ ποιμαντορικαὶ Ἐπιστολαί. Τὸν Ἰούλιον τοῦ 362, ἓνα
μῆνα δηλ. μετὰ τὸ διαβόητον Δ/γμα Περὶ Παιδείας καὶ Διδα-
σκάλων, ἐστράφη δι' ἐπιστολῶν πρὸς τὸν ἀνώτερον κλῆρον τῶν
Ἐθνικῶν, πρὸς τὸν ὁποῖον ἔδιδεν ὀδηγίας ὑπὸ τὴν ἰδιότητά του
ὡς «pontifex maximus»⁹. Ἐάν τις θελήσῃ νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὴν
μελέτην τῶν Ἐπιστολῶν του¹⁰, θὰ ἀναγνωρίσῃ ὀφθαλμοφανῶς
ὅτι ὁ Ἰουλιανὸς προσεπάθει νὰ διαμορφώσῃ ἐν εἶδος Ἐκκλησίας
κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἥτις ὅμως ὤφειλε νὰ στηρί-
ζῃ τὴν διδασκαλίαν τῆς καὶ νὰ διαδίδῃ μάλιστα ταύτην, μὲ κυρι-
αρχοῦσαν ἀρχὴν μιᾶς αὐστηρᾶς Ἠθικῆς¹¹, μὲ ἰδιαιτέραν θέσιν
διὰ τὴν ἀσκήσιν τῆς πρὸς τὸν πλησίον Ἀγάπης¹². Μὲ τὰς οἰνεὶ
ποιμαντορικὰς ἐντολάς του ὁ Ἰουλιανὸς ἐπεδίωκεν ἀσφαλῶς ὡς
τέρμα τῶν ἐπιδιώξεών του, ὅπως ἐλκύσῃ καὶ τοὺς χριστιανούς
εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐθνικῆς του Ἐκκλησίας¹³.

77/9. 91/2. 106/7. Πβλ. *Karl Baus*, Die Kirche von Nikaia bis Chalkedon, 3th ed., II, 23 ἔ. *Hans Lietzmann*, III, 80 ἔ.

9. Geffcken, Kaiser Julian, σ. 89 ἔ.

10. *J. Bidez - G. Rochefort - Chr. Lacombrade*, I-II (Paris 1924/64). Julian. Briefe, griechisch-deutsch, hrsg. von *B. Weis*, München 1973, ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέ-
ροντος εἶναι αἱ ἐπιστ. 62, 78, 63 καὶ ἀπόσπ. ἐπιστ. 49.

11. *Hans Lietzmann*, Geschichte der alten Kirche, Berlin 1938 III, 281. Ἴδὲ
καὶ *Λιβαν.* ἐπιστ. 84 καὶ 89.

12. Ἀὐτόθι.

13. *Γρηγ. Ναζ. Λόγ.* IV, 3 καὶ 68 (M. 35, 533. 589 B: μετὰ Ἡρόδοτον διώκτης

7. Διὰ τὴν καταδειξώμεν πόσον ὁ Ἰουλιανὸς ἔσφαλλεν ἐν τῇ ἐπιδιώξει τῆς καταπολεμήσεως παντὶ τρόπῳ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐπαναλαμβάνομεν τὴν περίπτωσιν τοῦ Μ. Ἀθανασίου. Εἶναι πράγματι λίαν ἐνδιαφέρον τὸ πῶς διεσταυρώθησαν οἱ δρόμοι τοῦ Μ. Ἀθανασίου καὶ τοῦ Ἀποστάτου Ἰουλιανοῦ. Ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἔζη ἤδη ἀπὸ ἐξαιτίας μεταξὺ τῶν ἀναχωρητῶν τῆς Ἀνω Θηβαΐδος, διαφυγὼν τὴν σύλληψιν ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίου, ὅστις τὸν εἶχε καταδικάσει εἰς θάνατον! Δυνάμει ὅμως τοῦ περὶ ἀμνηστείας Νόμου τῆς 8 Φεβρουαρίου τοῦ 362 τοῦ Ἰουλιανοῦ, τοῦ ἐπιτρέποντος τὴν ἐπάνοδον ἐκ τῆς ἐξορίας τῶν πρότερον διωχθέντων καὶ καταδικασθέντων εἰς τὰς προτέρας τῶν θέσεις, καὶ ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἐπωφεληθεὶς ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἔδραν του. Ἡ ἐπιφυλαχθεῖσα ὑπὸ τοῦ ποιμνίου του ὑποδοχὴ ὑπῆρξε πράγματι θριαμβευτικὴ¹⁴. Ὁ Μέγας οὗτος Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ἀνέλαβε πάραυτα τὰ ἐπίσημα καθήκοντά του. Συγχρόνως συνεκάλεσε σύνοδον, ἣτις ὥρισε τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας. Ἀποκαθίστα δὲ ταύτην βάσει τῶν ἀποφάσεων τῆς Νικαίας¹⁵. Τὸ γεγονός τοῦτο ἀσφαλῶς δὲν ἀνέμενεν ὁ Ἰουλιανός. Οὗτος ἐπίστευεν, ὅτι ὁ Ἀθανάσιος, πλήρης ὀργῆς καὶ ἀγανακτήσεως κατὰ τῶν διωκτῶν του, θὰ ἐπέστρεφε καὶ θὰ ἐξεστράτευε πρώτιστα πάντων κατὰ τῶν αἰρετικῶν, τῶν καὶ συκοφαντῶν του. Ἀλλ' ὁ συνετὸς Πατριάρχης ἄλλως ἐπολιτεύθη. Ἐσκέφθη ὅπως συμφιλιώσῃ μετὰ τῆς ἐπισήμου Ἐκκλησίας τοὺς ἡμιαρειανούς, τοὺς ὁποίους διὰ περιαιτέρω εὐφυῶν διατυπώσεων ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν οὐσίας, φύσεως καὶ ὑποστάσεων ἢ προσώπων καὶ δι' ἐνθέρμων ἐνίστε παραινέ-

καὶ μετὰ Ἰούδαν προδότης ἀποκαλεῖται ὑπὸ τοῦ Γρηγ. ὁ Ἰουλιανός I). Τὴν πρόθεσιν τοῦ Ἰουλιανοῦ πρὸς προσηλυτισμὸν τῶν χριστιανῶν, κατὰ μίμησιν τοῦ προσηλυτιστικοῦ ἔργου τῶν χριστιανῶν, ὁ Γρηγ. Ναζ. ἀποκαλεῖ πιθήμων μιμήματα (Αὐτόθι, Μ. 35, 648/9, 111-112). *J. Bidez*, *L'empereur Julien*. Œuvres complètes, Les Belles Lettres 1924, 1, 2, σ. 193, 20 ἔ.

14. Μετὰ τὴν χαρακτηρίζουσαν τὸν Γρηγ. Ναζ. ρητορικὴν δεινότητα περιγράφεται ἐν ἐνθουσιαστικῷ πνεύματι ἡ θριαμβευτικὴ ἐπάνοδος ἐκ τῆς ἐξορίας τοῦ εἰς θάνατον καταδικασθέντος ὑπὸ τοῦ αὐτοκρ. Κωνσταντίου, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, Μ. Ἀθανασίου, καὶ ἡ γενομένη ὑπὸ τοῦ ἐνθουσιώδους ποιμνίου του ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὑποδοχὴ: *Τοσοῦτον ἦν παρὰ πᾶσι τὸ τοῦ ἀνδρὸς τούτου σέβας· καὶ τοσαύτη τῆς μνημονευομένης εἰσόδου νῦν ἡ κατάπληξις* (Μ. 35, 1116/17. Λόγ. XXI, 29).

15. Σωκρ. Ἐ. Ἰ. III, 7 (Μ. 67, 389-396). Σφζομ., Ἐ. Ἰ. V, 7 (Μ. 67, 1232/3).

σεων έπεζήτει νά έλκύση μέ τò μέρος του. Άλλά συγχρόνως ήπειλησε μέ άφορισμούς εκείνους, οΐτινες θά έτόλμων νά θέσουν έαυτούς εις τήν ύπηρεσίαν ένòς ύπό τήν κυριαρχίαν ψευδών Θεῶν έκπεσόντος Κράτους!¹⁶ Πῶς ó 'Ιουλιανός άντέδρασεν εις ταῦτα εἶναι εύκολον νά έννοήσωμεν. Έκτòς τῶν έξάλλων και έμπαθε-στάτων ύβρεων και κατηγοριῶν κατά τοῦ Αἰγυπτίου Πατριάρχου, κατεδίκασε τοῦτον και πάλιν εις έξορίαν¹⁷.

8. Τò μένος τῶν χριστιανῶν κατά τοῦ 'Ιουλιανοῦ, μή έξαφανισθέν άχρι και σήμερα, μαρτυρεῖ δύο πράγματα: Πρῶτον, ότι έπρόκειτο περι ένòς έπικινδύνου έχθροῦ τῆς πίστεώς των και δεύτερον ότι αἱ καταβληθεῖσαι προσπάθειαι άναζωογονήσεως τοῦ θνήσκοντος Έθνισμοῦ ύπό τοῦ 'Αποστάτου Αὐτοκράτορος, έπρεπε νά τόν πείσουν ότι ἦσαν έωλοι, άκαιροι και έκτòς τῆς πραγματικότητας. Πλέον τοῦ ἡμίσεος τοῦ στρατοῦ του ἦσαν χριστιανοί και τὰ δύο τρίτα τῶν ύπηκόων του ἦσαν επίσης βεβαπτισμένοι χριστιανοί. Άλλ' ό,τι δέν κατενόησεν ó 'Αποστάτης Αὐτοκράτωρ, ἦλθεν ή Θεία Χάρις, χαριζομένη εις τόν μεγαλεπήβολον τοῦτον άνδρα, νά άφαρπάση τοῦτον έγκαίρως εκ τοῦ κόσμου, ίνα μή περιέλθῃ ύστερον εις κατάθλιψιν και, δια τήν μή προβλεπομένην ύπ' αὐτοῦ πλήρη άποτυχίαν του, περιπέσῃ εις τήν περιφρόνησιν και τόν χλευασμόν τῶν μεταγενεστέρων.

9. Άρμόζει λοιπόν και σήμερα νά έπαναληφθῆ ό,τι ή χριστιανική παράδοσις διέσωσεν, ως άπήχησιν τῆς άπαισιοδοξίας και αὐτῶν τῶν έθνικῶν ιερέων, οΐτινες έστάλησαν ύπ' αὐτοῦ νά έρωτηθῆ τò Μαντεῖον τῶν Δελφῶν δια τήν δυνατότητα τῆς άναζωογονήσεως τῆς Έθνικῆς Θρησκείας και Εἰδωλολατρείας και έλαβον τήν άπάντησιν:

«Εἶπατε τῷ βασιλεῖ· χαμαί πέσε δαίδαλος αὐλά,
οὐκέτι Φοῖβος έχει καλύβην, οὐ μάντιδα δάφνην,
οὐ παγὰν λαλέουσαν· άπέσβετο και λάλον ὕδωρ!»

16. Πβλ. *Bidez*, μν. έ., σ. 308. "Ορα και τούς άνωτέρω εκκλησιαστικούς Ιστορικούς.

17. *Σφζομ.*, Έ. 'Ι. V,15 (M. 67, 1256/60). *Bidez*, ένθ' άν., έπιστ. 'Ιουλιανοῦ, 55.

III. ΜΕΓΑΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ.

1. Ὅτι ὁ Μέγας Ἀθανάσιος δὲν ἐπέτυχεν, ἦτοι τὴν εἰρήνην τῆς Ἐκκλησίας· ὅτι καὶ ὁ Ἰουλιανὸς ὁ Ἀποστάτης παταγωδῶς ἀπέτυχε νὰ ἐπιβάλλῃ, διὰ τῆς καταπολεμήσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ διὰ τῆς ἀναβιώσεως τοῦ Ἐθνισμοῦ χάριν δῆθεν τῆς εἰρήνης τοῦ Κράτους· τοῦτο ἐπέτυχεν ὁ Μέγας Βασίλειος. Παρὰ τῷ Ἀθανασίῳ τὸ βάρος τῶν προσπαθειῶν του ἔκειτο ἐπὶ τῆς ἀληθοῦς καὶ ὀρθῆς ἐρμηνείας τοῦ Χριστολογικοῦ προβλήματος, ἦτοι ἐπὶ τοῦ ὁμοουσίου τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα. Παρὰ τῷ Βασιλείῳ, δὲν ἦτο μόνον καὶ καθ' ἑαυτὸ τὸ δογματικὸν ζήτημα, ἀλλὰ τὸ πολὺ εὐρυτέρας σημασίας θέμα ἢ πρόβλημα, ἦτοι ἡ ὀργάνωσις ἢ ἐσωτερικὴ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ ποιμαντορικὴ δρᾶσις, ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐχαρακτήριζον τὰς προσπαθείας καὶ τοὺς ἀγῶνάς του. Ὅπως ὁ Ἀθανάσιος εἶχε νὰ ἀντιπαλαίσῃ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Κωνστάντιον, οὕτω πῶς καὶ ὁ Βασίλειος εἶχε νὰ ἀντιπαλαίσῃ πρὸς τὸν ἀρειανόφρονα αὐτοκράτορα Οὐάλεντα (364-378).

2. Ἀφορμὴν ἐπεμβάσεως τοῦ ἀρειανόφρονος αὐτοκράτορος Οὐάλεντος εἰς τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν τῆς Καισαρείας ἔδωκεν ἡ ἀπουσία τοῦ Μ. Βασιλείου, πρεσβυτέρου ὄντος, λόγῳ δυσαρρεσκείας του πρὸς τὸν ἐπίσκοπον. Ὁ Μ. Βασίλειος ἦτο ὁ ἰσχυρὸς πολέμιος τῶν Ἀρειανῶν¹. Μὲ τὴν ἀπουσίαν του ὅμως οἱ ἀρειονόφρονες ἤρχισαν τοὺς ἀνταγωνισμοὺς των μετὰ τῶν ὀρθο-

1. Πβλ. Α. Puech, *Histoire de la littérature grecque chrétienne*, Paris 1930, III, 243 ἐ.έ. Κ. Γ. Μπόνη, *Βασίλειος Καισαρείας ὁ Μέγας*, σ. 59 ἐ., 61 ἐ. Τὸ 371/72, ὅτε ὁ Μ. Βασίλειος εὕρισκετο ἐν Νικοπόλει, διεληθὼν μάλιστα ἐκ Σεβαστείας πρὸς συνάντησιν τοῦ Εὐσταθίου Σεβαστείας, ὁ αὐτοκράτωρ Οὐάλης (364-378) διήρесе τὴν ἐπαρχίαν τῆς Καππαδοκίας εἰς δύο (σχετικῶς δρᾶ Μπόνη, *Βασίλειος*, σ. 61, σημ. 1, ἐνθα καὶ βιβλιογραφία). Πβλ. καὶ τὴν σήμερον ἐτι χρησιμωτάτην Πατρολογίαν τοῦ J. Hirsch, *Lehrbuch der Patrologie und Patristik*, 1881, II, 151 ἐ.έ.

δόξων. Οὗτοι εὗρον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐκμεταλλευθοῦν τὴν δυσἀρέσκειαν τῶν Καισαρέων διὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ εἰσηγήθησαν εἰς τὸν ὁμόφρονά των Οὐαλεριανὸν μὲ τὴν ἀνωτέρω πρόφασιν, νὰ ἀπομακρύνῃ τῆς ἐπισκοπῆς τὸν Ὁρθόδοξον ἐπίσκοπον Εὐσέβιον. Οὕτω πως θὰ ἀπεκαθίστατο ἡ ἡσυχία κατ' αὐτοὺς εἰς τὴν τεταραγμένην ἐπισκοπὴν Καισαρείας. Ἐπιπροσθέτως συνεβούλευον, ὅπως δοθῇ ἡ ἐπισκοπὴ εἰς Ἀρειανὸν ἐπίσκοπον. Τῇ ἐπεμβάσει ὅμως τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, τοῦ φιλότατου καὶ συσπουδαστοῦ τοῦ Μ. Βασιλείου, ἐματαιώθη ἡ πραγματοποίησις τῆς προθέσεως τῶν ἀρεινοφρόνων². Ὁ Γρηγόριος δι' ἐνθέρμου ἐπιστολῆς συνέστησεν εἰς τὸν Βασίλειον νὰ ἐπιστρέψῃ πάραυτα εἰς τὴν Καισάρειαν, ὅπερ οὗτος καὶ ἐπραξεν. Οὕτω πως ἀπεκατεστάθη καὶ πάλιν ἡ εἰρήνη, ἅμα τῇ ἐμφανίσει τοῦ Βασιλείου³. Οἱ ὀρθόδοξοι, παρόντος τοῦ Βασιλείου, ἡσθάνοντο πλέον ἐν ἀσφαλείᾳ. Ὁ Οὐαλεριανός, ὅστις ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου 365⁴ εὕρισκετο τότε ἐν Καισαρείᾳ, ἀνεχώρησεν αἰφνιδίως, ἀναγκασθεὶς λόγῳ καὶ ἄλλων ἐσωτερικῶν πολιτικῶν αἰτίων⁵. Ἀσφαλῶς καὶ ἡ ἐχθρική στάσις τῶν ὀρθοδόξων ἠνάγκασε τοῦτον νὰ ἐπισπεύσῃ τὴν ἀναχώρησίν του. Οἱ ὀρθόδοξοι, ἔχοντες νῦν ἰσχυρὸν ἡγέτην, τὸν Βασίλειον, συνεσπειρώθησαν καὶ ἀπεφάσισαν νὰ ἀντιταχθοῦν κατὰ τῶν προσβολῶν τῶν ἀρειανοφρόνων. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἄνθρωποι τοῦ Οὐάλεντος, παρὰ τὸ ὀλιγάριθμον αὐτῶν, δὲν ἐγκατέλειψαν τὰς ραδιουργίας των, οὐχὶ μικρὰς ὀχλήσεις παρεμβάλλοντες εἰς τὸ ἐποικοδομητικὸν ἔργον τοῦ Μ. Βασιλείου.

3. Ὁ Μ. Βασίλειος ἀνέπτυξε παρὰ ταῦτα καταπληκτικὴν δραστηριότητα, ἐπὶ τε τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ, ὀργανωτικοῦ, ποιμαν-

2. Ἰδὲ ἡμετέραν μελέτην: *Βασίλειος*, σ. 54 ἐξ.

3. Κ. Γ. Μπόνη, μν. ζ., σ. 49-50. Μ. 37, 49, ἐπιστ. Γρηγ. Θεολ. ιστ' *Ἐδσεβίῳ*. Ἐπίσης ἐπιστ. ιζ' καὶ ιη' *Βασιλείῳ*. Ἐπίσης ἐπιστ. ιθ' *Βασιλείῳ*, παρὰ Μ. 37, 53. Γρηγ., Ἐπιτ. εἰς Μ. Βασ. Μ. 36, 541, κ. 33. "Ὁρα καὶ Σωζομ.", Ἐκκλ. Ἰστ. 6, 15, παρὰ Μ. 67, 1332.

4. Πβλ. Otto Bardenhewer, *Gesch. der altchristlichen Literatur*, 1902, III, 133. Μπόνη, Βασ., σ. 50 ἐ.

5. Πβλ. Σωζομ., Ἐκκλ. Ἰστ. κ. 15 παρὰ Μ. 67, 1332. Μπόνη, ἐνθ' ἄν., σ. 50 ἐ., 51 ἐ.

τικοῦ, κοινωνικοῦ, διδακτικοῦ καὶ πολλῶν ἄλλων πεδίων. Ἀρκεῖ νὰ ὑπομνήσωμεν συνοπτικῶς τὴν γενομένην ὑπ' αὐτοῦ διαμόρφωσιν τῆς Θείας Λειτουργίας, ἣτις φέρει τὸ ὄνομά του⁶. Ἀρκεῖ νὰ ὑπομνήσωμεν τὰς δογματικὰς του διατυπώσεις, μάλιστα προκειμένου περὶ τοῦ Τριαδικοῦ δόγματος καὶ τοῦ τὸ πρῶτον διατυπωθέντος δόγματος τοῦ τρόπου ὑπάρξεως τῶν τριῶν προσώπων τῆς Ἀγίας Τριάδος⁷. Ἀρκεῖ νὰ ὑπομνήσωμεν τὰς τεθείσας εἰς ἐφαρμογὴν περιφήμους Μοναχικὰς Διατάξεις του (Constitutiones Monasticae), ἧτοι τοὺς 55 Ὁρους κατὰ πλάτος καὶ τοὺς Ὁρους κατ' ἐπιτομὴν ἐκ 313 κεφαλαίων⁸. Ἀρκεῖ νὰ ὑπομνήσωμεν τὴν καταπληκτικὴν τούτου δραστηριότητα, λόγῳ τε καὶ ἔργῳ, πρὸς διασφάλισιν τῆς ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας καθ' ὅλην τὴν Ἀνατολήν, δι' ἧς ἀνεδείχθη ὁ κατ' ἔξοχὴν εἰρηνοποιὸς ἐκκλησιαστικὸς ἡγέτης.

4. Ὁ Μ. Βασίλειος ὑπῆρξε πράγματι ὁ ὑπερακοντίσας τοὺς πάντας ὡς ἐκκλησιαστικὸς ἀνὴρ. Παρ' αὐτῷ αἱ προσωπικαὶ φιλοδοξίαι καὶ αἱ κοσμικαὶ ἐπιδιώξεις εἰς οὐδὲν ὑπελογίζοντο. Πολὺ καλῶς ἐγνώριζεν οὗτος τὰς ἀπαιτήσεις τῆς στιγμῆς, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνάγκην διασφάλισεως τῆς ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐν τῷ μέλλοντι. Διὰ τοῦτο ἐμφανίζεται ὁ Βασίλειος μετριοπαθέστερος τοῦ στενοῦ φίλου του Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ⁹. Χάριν ἀκριβῶς τῆς ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας ἤλθεν εἰς ἐπαφὴν δι' ἐπιστολῶν πρὸς τὸν Μ. Ἀθανάσιον, τὸν ὁποῖον παρεκάλει, καθ' ὃν χρόνον εὐρίσκετο εἰς τὴν Δύσιν ἐν ἔξορίᾳ διατελῶν¹⁰, ἵνα μεσιτεύσῃ ὁ ἴδιος πρὸς κατάπαυσιν τοῦ Μελετιανοῦ Σχίσματος¹¹, ὅπερ διήρει τὴν Ἐκκλησίαν Ἀντιοχείας. Συγχρόνως ἐτόνιζεν εἰς αὐτόν, ὅτι ὁ Μελέτιος, ὁ φανατικὸς ὀπαδὸς τῆς Νι-

6. *Μπόνη*, μν. ξ., σ. 144/7, ἐνθα καὶ πλήρης βιβλιογραφία.

7. *Μπόνη*, Βασ., σ. 77 ἐ. 81/5 (βιβλιογρ.) Πβλ. *Hans Freiherr v. Campenhau- sen*, *Griechische Kirchenväter*, 1956², σ. 93 ἐέ.

8. *Μπόνη*, μν. ξ., σ. 85-96 (βιβλιογρ.).

9. Πβλ. *Campenhansen*, ἐνθ' ἄν., σ. 93.

10. *Μπόνη*, ἐνθ' ἄν., σ. 55 ἐ. Μ. 31, 424, ἐπιστ. 66, 67, 69 παρὰ *Deferrari*, II, 26 ἐ., 32 ἐ., 36 ἐ.

11. *Μπόνη*, ἐνθ' ἄν., σ. 55. Πβλ. καὶ σημ. 17.

καίας, θὰ πρέπει νὰ ἀναγνωρισθῆ ὡς κανονικὸς ἐπίσκοπος, ὅσοι δὲ ἐχωρίσθησαν ἀπ' αὐτοῦ, ὤφειλον νὰ ἀποδείξουν ὑπακοὴν καὶ ὑποταγὴν¹². Μετ' οὐ πολὺ ὁ Βασίλειος ἀπέστειλε καὶ τρίτην ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Ἀθανάσιον¹³, διὰ τῆς ὁποίας τὸν παρεκάλει νὰ μεσιτεύσῃ, ὅπως ἡ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία ἀποστείλῃ ἱκανοὺς ἄνδρας πρὸς εἰρήνευσιν τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας καὶ συγχρόνως, ὅπως ἐρχόμενοι συμβάλουν πρὸς ἐξομάλυνσιν τῆς αἵρέσεως τοῦ Μαρκέλλου Ἀγκύρας¹⁴. Καὶ πρὸς τὸν Πάπαν Δάμασον¹⁵ ἐπεστείλατο ὁ Μ. Βασίλειος ἐτέραν ἐπιστολὴν, παρακαλῶν αὐτόν, ὅπως πέμψῃ ἄνδρας εἰρηνοποιοὺς διὰ νὰ βοηθήσουν καὶ αὐτοὶ διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς εἰρήνης ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ πρὸς τὸν Πάπαν ἐπιστολὴ τοῦ Μ. Βασιλείου εἶναι σπουδαιότατη, προσλαβοῦσα ἱστορικὴν σημασίαν, διότι —λεχθῆτω τοῦτο ἐν περιθωρίῳ— αὕτη προεκάλεσε τὴν ἐμφάνισιν τοῦ προβλήματος τοῦ Παπικοῦ ἐκκλήτου¹⁶, ὅπερ εἰς τοὺς

12. Αὐτόθι.

13. Αὐτόθι.

14. Ὁ Μάρκελλος Ἀγκύρας († περὶ τὸ 374) ἐν τῇ Α' Οἰκουμ. συνόδῳ τῆς Νικαίας (325) ἴσταται παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Μ. Ἀθανασίου, ὡς πολέμιος τῶν Ἀρειανῶν. Ἐν τῇ κατὰ τοῦ ἀρειανικῶν φρονημάτων Ἀστερίου τοῦ σοφιστοῦ, περιέπεσαν εἰς κακοδοξίας, ἐγγιζούσας τὸν Σαββαλιανισμόν. Ἡ ἐν Κων/πόλει σύνοδος τοῦ 336 κατεδίκασε καὶ καθήρεσε τοῦτον. Τὸ 340 ἐλθὼν εἰς Ρώμην ἐνεχείρισεν εἰς τὸν Πάπαν Ἰούλιον ὀρθόδοξον ὁμολογίαν, ἀναγνωρισθεὶς δὲ ὀρθόδοξος ἐπανῆλθεν εἰς Ἀγκυραν, ἀλλὰ τὸ 347, διαταγῇ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίου ἐχωρίσθη καὶ πάλιν. Ἐκτοτε οὐδὲν γνωρίζομεν περὶ αὐτοῦ, εἰμὴ ὅτι ἔζησε καὶ ἀπέθανε περὶ τὸ 374 (Ἐπιφ., Πανάριον κ. 72,1). Κατὰ τὸν Ἱερώνυμον (De vir. ill. 86), ἔγραψε πολλὰ ἔργα διαφόρων ὑποθέσεων. Εἰς αὐτὸν ἀποδίδεται τὸ ἔργον *Περὶ τῆς ἀγίας Ἐκκλησίας*. Ἐπίσης τὸ *Περὶ σαρκώσεως καὶ κατὰ Ἀρειανῶν*, ψευδωνύμως εἰς τὸν Μ. Ἀθανάσιον ἀποδιδόμενον, θεωρεῖται σήμερον ὡς ἔργον πιθανώτατα τοῦ Μαρκέλλου. Βιβλιογρ. Ἐκδ. ἐν τῇ ΒΕΠΕΣ (ὑπὸ τῆς Ἀποστ. Διακονίας) τ. 29, 177-214 τὰ ἀποσπάσματα τῶν ἔργων τοῦ Μαρκέλλου. Ἐπίσης καὶ τοῦ Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου, τὰ κατὰ Μαρκέλλου ἀποσπάσματα (αὐτόθι 29,11-167). Πάντα ταῦτα κατὰ τὴν ἐκδ. τοῦ *Erich Klostermann*, *Gegen Marcell*, in d. Preussischen Akademie der Wissenschaften Leipzig, 1906: *Eusebius Werke*. Νεωτάτην βιβλιογραφίαν ἰδὲ ἐν *Altaner-Stuiber*, *Patrologie* 1978⁸, σ. 289,1 καὶ 606.

15. *Deferrari* II, 48-52, ἐπιστ. 70. Πβλ. *Κ. Γ. Μπόνη*, ἔνθ' ἀν., σ. 55.

16. Περὶ τοῦ ἐκκλήτου ὄρα: *Ἀμίλκα Ἀλιβιζάτου*, *Οἱ ἱεροὶ κανόνες καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ νόμοι*, Ἐν Ἀθήναις 1949, σ. 223 ἐ. *Κων. Μ. Πάλλη*, *Ποινικὸν Δίκαιον τῆς Ὄρθοδ. Ἀνατολ. Ἐκκλησίας*. Ἐν Ἀθήναις 1907, σ. 565-574. *Lexikon für Theol. u. Kirche*, Freiburg 1958, II, 283. *Μίλας-Ἀποστολοπούλου*, Ἐκκλησι. Δίκαιον, Ἐν Ἀθ. 1906, σ. 673 καὶ 705 (Ἐφρασις). Ὅρα περαιτέρω *J. Hergenrother*, *Photius Patriarch v. C/rel.*

χρόνους τοῦ Φωτίου ἐβάρυνεν οὐχὶ ὀλίγον εἰς τὴν διάσπασιν τῶν δύο πρεσβυγενῶν Ἐκκλησιῶν, Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Δυστυχῶς ὅμως πᾶσαι αἱ ὑπὸ τοῦ Μ. Βασιλείου καταβληθεῖσαι προσπάθειαι ἔμειναν ἄνευ ἀποτελέσματος, διότι οἱ Δυτικοὶ ἐδείχθησαν ἀμετάπειστοι, τοῦθ' ὅπερ ὁ Μ. Βασιλείος ἔψεξεν ἐπ' εὐκαιρίᾳ διὰ λίαν ταπεινωτικῶν ἐκφράσεων, ἐλέγξας τοὺς Δυτικοὺς ἐπὶ ὑπεροψίᾳ.

5. Ὁ Μ. Βασιλείος πάντως οὐδὲν παρέλειψε διὰ νὰ ἐπιτύχη τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας. Διὰ τοῦτο τὰ μέγιστα ἐπικράνθη, ὅταν ὁ ἀρειανόφρων αὐτοκράτωρ Οὐάλης, εἴτε ἐκ λόγων δῆθεν πολιτικῆς σκοπιμότητος, εἴτε λόγῳ ἐχθρότητος πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησιαστικὴν πολιτικὴν τῆς ἐνότητος τοῦ Μ. Βασιλείου, ὅπερ καὶ πιθανώτερον, διήρесе τὴν Ἐπαρχίαν τῆς Καππαδοκίας εἰς δύο μέρη. Ἐκ τῆς διαιρέσεως ταύτης ἐζημιώθη ἡ Ἐπισκοπὴ τῆς Καισαρείας¹⁷. Καὶ δὲν εἶναι μόνον τοῦτο· ὁ Οὐάλης, τὸν ὁποῖον ὁ Γρηγόριος Ναζιανζηνὸς κατηγορεῖ ὡς συνεχιστὴν τῶν διωγμῶν τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἀποστάτου¹⁸, ἐπεζήτησε τὴν παντὶ τρόπῳ, ἀκόμη καὶ διὰ βιαίων μέτρων καὶ ἀπειλῶν, ἐπιβολὴν τοῦ Ἀρειανισμοῦ εἰς ὅλην τὴν Καππαδοκίαν. Ἄλλ' ἀπέτυχε παταγωδῶς, διότι ἀντιμετώπισε τὴν ἀκατάβλητον εἰς σθένος μορφήν τοῦ Μ. Βασιλείου. Ὁ Οὐάλης ἀπέστειλε τὸν σατράπην του Μόδεστον εἰς τὸν Μ. Βασίλειον, ὅστις δι' ἀπειλῶν προσεπάθησε νὰ ἐκβιάσῃ τὸν Μέγαν Ποιμενάρχην. Ἄλλ' ὁ Μόδεστος, δεχθεὶς τὴν ἀντεπίθεσιν τοῦ ἰσχυροῦ Βασιλείου, μὲ λόγους καταπλήξαντας τοῦτον καὶ ἔκτοτε εἰς τὴν ἱστορίαν ἀναγραφέντας, ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ὡς κύων, ἔχων τὴν οὐρὰν του ὑπὸ τὰ σκέλη, ἐγκαταλιπὼν τὴν Καισαρείαν¹⁹. Ὁ Οὐάλης ἀπεφάσισε τότε, τῇ ἐπιδράσει καὶ ὑποδείξει τοῦ κύκλου τῶν ὁπαδῶν του, πλήρης

Regensburg 1867, II, 132/49. *Du Cange*, Glossarium λ. *Ἐκκλητος*, σ. 365/6. *Hans-G. Beck*, Kirche u. Theol. Lit., 1959, σ. 81,2 (βιβλιογρ.). *G. W. H. Lampe*, D.D. Patristic Greek Lexikon, Oxford 1961, σ. 433 (λ. *Ἐκκλητος* παρὰ τοῖς Πατράσι).

17. *Κ. Γ. Μπόνη*, μν. ἔ., σ. 56 ἔ.

18. *Γρηγ. Ναζ.*, Ἐπιτ. εἰς Μ. Βασ. (Μ. 36, 536/7 κ. 43).

19. *Αὐτόθι* (Μ. 36, 560/1).

ὀργῆς, νὰ ἐξορίσῃ τὸν Βασίλειον. Ἄλλὰ καὶ πάλιν παρητήθη τῆς ἀποφάσεώς του ταύτης, ὅταν ὁ Βασίλειος, κατὰ θαυμαστὸν τρόπον, κληθεὶς ἀπήλλαξεν ἀπὸ ὑψηλὸν πυρετὸν τὸν ἐν κινδύνῳ εὐρισκόμενον ἐξ ἀσθενείας υἱὸν του²⁰.

6. Εἶναι γνωστὸν, ὅτι ὁ Μ. Βασίλειος συνέβαλεν ἀποφασιστικῶς εἰς τὴν ἀκριβῆ διατύπωσιν καὶ ἐφαρμογὴν τοῦ δόγματος τῆς Νικαίας περὶ τοῦ Τριαδικοῦ. Εἶναι πάντως χαρακτηριστικὸν διὰ τὸν συνετὸν ἄνδρα, ὅτι ὅταν ἠρωτήθη ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου περὶ τοῦ ὁμοουσίου τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἐδίστασε νὰ συμπεριλάβῃ τὸν ὄρον τοῦτον εἰς τὸ Σύμβολον τῆς Νικαίας²¹, ἂν καὶ εἰς ὅλα του τὰ συγγράμματα καὶ τὰς ἐπιστολάς του ἀντεπροσώπευε πλήρως τὴν ὁμοουσιότητα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ χρησιμοποίησῃ τὸν ὄρον ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ²² διὰ τὸ Ἁγιον Πνεῦμα. Διατί ἐδίσταζε νὰ προβῆ δημοσίᾳ εἰς τὴν ὁμολογίαν ταύτην, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπίστευεν; Ἐπιούστατα· καὶ ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψιν του περισσότερον τὴν ἐνότητα καὶ τὴν ἐσωτερικὴν ἐκκλησιαστικὴν εἰρήνην, παρὰ νὰ δώσῃ ἀφορμὴν νέας ἀναταραχῆς εἰς τοὺς φιλέριδας αἰρετικούς πρὸς ἀναταραχὴν. Κατὰ τὴν συνετὴν ἀντίληψιν λοιπὸν καὶ τὴν ὀρθοφροσύνην τοῦ Μεγάλου Ποιμενάρχου, δὲν εἶχεν εἰσέτι ἔλθει ὁ κατάλληλος χρόνος, ὅπως καὶ ἡ ὀρθόδοξος αὕτη δογματικὴ ἀλήθεια περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος διατυπωθῆ ἐπισήμως διὰ τινος συνόδου²³.

7. Ὅ,τι τὸν Μ. Βασίλειον διακρίνει τοῦ Μ. Ἀθανασίου, τοῦτο ἦτο ἡ ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ του μετριοπάθεια καὶ ἡ σῶφρων, ὅσον καὶ συγκεκρατημένη στάσις αὐτοῦ, προκειμένου περὶ δογματικῶν προβλημάτων, ἅτινα ἠδύνατο νὰ διαταράξουν τὴν εἰρήνην τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ στάσις αὐτοῦ καὶ ἡ τακτικὴ, ἣν ἠκολούθει εἰς τὰ ἐπίκαιρα ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα, κρινομένη

20. Κ. Γ. Μπόνη, ἐνθ' ἄν., σ. 64 ἐ. (ἐνταῦθα καὶ αἱ πηγαί).

21. Κ. Γ. Μπόνη, μν. ξ., σ. 79 ἐ.

22. Κ. Γ. Μπόνη, ἐνθ' ἄν., σ. 80.

23. Altaner-Stuiber, Patrol. σ. 291β. Κ. Γ. Μπόνη, μν. ξ., σ. 81 ἐ.

ἐκ τῶν ὑστέρων ἀποδεικνύεται ἀπολύτως δεδικαιολογημένη καὶ συνετή. Ἡ ὅλη του πολιτικὴ ἔναντι τῶν Ἀρειανοφρόνων στέφεται ἐν τέλει ὑπὸ πλήρους ἐπιτυχίας. Τὸ ὀρθόδοξον ἐκκλησιαστικὸν πλήρωμα, ὅπερ ἴστατο ὀπισθεν τοῦ Μ. Βασιλείου ἐβοήθησεν αὐτὸν τὰ μέγιστα πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν ὑπὲρ τῆς Ὀρθοδοξίας ἀγῶνων του. Ἡ τεραστία δὲ ἐκτίμησις αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ ποιμνίου του ὡς σοφοῦ καὶ ἰσχυροῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἡγέτου καὶ ὡς ἀνθρωπιστοῦ, ἐπηύξανον τὸ κῦρὸς του εἰς ἐπίτευξιν τῶν ἐπιτυχιῶν του. Τὸ ὅτι δὲ ὁ Μ. Βασίλειος ὑπῆρξεν ὁ ιδεώδης ἐκκλησιαστικὸς ἡγέτης, εἶναι πανθομολογούμενον ἱστορικῶς καὶ εἰς τοῦτο ἀκριβῶς ἔγκειται καὶ ἡ κατανόησις τοῦ Μεγαλείου του. Ὁ Μ. Βασίλειος ὑπῆρξε προσεκτικὸς καὶ μεμετρημένος, ἐν συνέσει σταθμιζῶν τὰς ἀποφάσεις του.

*

8. Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ὀρθῶς ἀπεφάσισε νὰ ἀποτίσῃ τὸν ὀφειλόμενον φόρον τιμῆς καὶ ἀναγνωρίσεως εἰς τὸν μέγιστον ἄνδρα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὸν σοφὸν Ἑλληνα Ἀρχιεπίσκοπον Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας. Οὔτε ὁ χρόνος, ἀλλ' οὔτε καὶ ὁ τόπος ἐπιτρέπει νὰ ἀσχοληθῶμεν εὐρύτερον περὶ τὴν μεγάλην προσωπικότητά του. Διὰ τοῦτο θὰ περιορισθῶ νὰ ἐξάρω ἐν γενικαῖς γραμμαῖς καὶ ὅση μοι δύναμις τὸν Μ. Βασίλειον, παρέχων συνοπτικὴν εἰκόνα τοῦ ἐνδόξου ἐκκλησιαστικοῦ Πατρός. Τὸ Μεγαλεῖον τοῦ Βασιλείου δύναται νὰ ἐκτιμηθῇ συνδυαζόμενον πρὸς τοὺς ἐκκλησιαστικο-πολιτικούς ἀγῶνας τῆς ἐποχῆς του καὶ τὸν ρόλον, τὸν ὁποῖον οὗτος διεδραμάτισεν ἐν αὐτοῖς. Φαινομενικῶς ὁ Βασίλειος, ὡς ἐκκλησιαστικοπολιτικὸς ἀνὴρ θεωρεῖται μὴ ἐπιδειξάμενος τὴν ἀταλάντευτον ὀρμὴν τοῦ σιδηροῦ καὶ χαλκέντερου Ἀθανασίου τοῦ Μεγάλου. Καὶ ὡς Θεολόγος ἐπίσης κρίνεται ὑπὸ τινων ὡς μὴ κατέχων τὴν πολυμέρειαν τοῦ νεωτέρου ἀδελφοῦ του Γρηγορίου τοῦ Νύσσης. Ἀκόμη καὶ ὡς μοναχὸς πιστεύεται ὅτι δὲν ἔφθασε τὴν ἀφοσίωσιν τῶν μυστικῶν Πατέρων. Ἄπασαι αἱ κρίσεις αὗται εἶναι καθ' ἡμᾶς λανθασμένα καὶ ὄζουν προκαταλήψεις καὶ διαθέσεως δυσμενοῦς θεωρήσεως ὠρισμένων μεμονωμέ-

νων περιπτώσεων. Πᾶσαι αἱ ἐσφαλμένοι κρίσεις ὀφείλονται ἐπίσης εἰς τὸ ὅτι παραγνωρίζουν τὴν πρωταρχικὴν αἰτίαν τῆς ἀναπτυχθείσης δραστηριότητός του ἐπὶ τε τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ τοῦ πολιτικοῦ πεδίου. Ἡ αἰτία τοῦ μεμετρημένου τῶν ἐκδηλώσεων του εἶναι ἡ ἔμφυτος σοφία καὶ ἡ σύνεσις αὐτοῦ, μεθ' ὧν ὄφειλε νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν προσταγὴν τῆς στιγμῆς, ὅπως καὶ ἡ ἀναγκαία συμμόρφωσις αὐτοῦ πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ὑψηλῆς του θέσεως. Πάντα ταῦτα ἀναγκάζουν τοῦτον νὰ χαράξῃ ἰδίαν τακτικὴν στρατηγικῆς. Ὅσακις ἔκρινεν ἀναγκαῖον, αὐτοπεριωρίζετο, ἐπέχων εἰς τὸ νὰ ἀναπτύξῃ τὰ πλούσια χαρίσματά του.

9. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ, ἣν ὄφειλε νὰ ἀκολουθήσῃ, ἦτο κατὰ τὴν ἐποχὴν του δυσχερεστάτη καὶ ἔχρηζε λεπτῶν καὶ ἐπιδεξίων χειρισμῶν διὰ νὰ ἀντιμετωπισθοῦν τὰ εἰς μέσον ἐμφανιζόμενα ἐκβιαστικὰ προβλήματα. Ὁ Μ. Βασίλειος εἰς τὰς δυσχερεῖς ταύτας περιστάσεις ἀνεδείχθη οὐ μόνον εὐφυῆς, ἀλλὰ καὶ διορατικὸς καὶ προνοητικὸς, βαθύτερος δὲ καὶ τιμιώτερος τῶν πλείστων συναδέλφων του Ἐπισκόπων. Ὁ Βασίλειος συνελάμβανεν ἐν ὁράματι τὸ σύνολον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, ἀπεριορίστου τοπικῆς ἢ χρονικῆς διαρκείας. Εἰς αὐτὸν ὀφείλεται ἡ ταχέως ὑπὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου προσλαβούσα ἔκτοτε ὡς ὄργανον τὸ *συνοδικὸν* σύστημα διοικήσεως δι' οὗ ἐπαγιώθη καὶ ὁ Καταστατικὸς Χάρτης Διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας. Εἰς αὐτὸν ἐπίσης ὀφείλεται ὅτι ἡ Ἐκκλησία κατώρθωσε νὰ καταστῇ ἰσότημος πρὸς τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία καὶ νὰ στερεωθῇ, παραλλήλως πρὸς τὸ Κράτος τῆς Πολιτείας, καὶ τὸ Κράτος τῆς Ἐκκλησίας. Εἰς αὐτὸν ὀφείλεται τὸ ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἠδυνήθη νὰ πανηγυρίσῃ τὸν θρίαμβόν της· τὸν θρίαμβον τῆς Ὁρθοδοξίας, τοῦ ὀρθοδόξου θεολογικοῦ βίου καὶ τῆς πνευματικῆς Ἐλευθερίας! Οἱ πλείστοι τῶν Ἐπισκόπων τῆς ἐποχῆς του ἢ ἦσαν κοσμοφυγάδες, παρασυρόμενοι ἀπὸ τὴν στενὴν ἀντίληψιν τῶν ἀσκητικῶν τάσεων ἢ ἦσαν κεκλεισμένοι εἰς ἑαυτούς, ἄκαιρον καὶ ἀνεπίτρεπτον διστακτικότητά ἐπιδεικνύμενοι. Οὗτοι ἤρνοῦντο νὰ θέσουν χεῖρα ἐπὶ τῶν σοβα-

ρῶν καὶ ἐπικινδύνων ὑποθέσεων καὶ ἡσθάνοντο ἑαυτοὺς ἱκανοποιημένους ἐν τῇ αὐταρεσκείᾳ των! Ὁ Μ. Βασίλειος ὅλως τοῦναντίον! Ἐν τῇ σοφίᾳ καὶ τῇ συνέσει του γνωρίζει πότε καὶ πῶς θὰ ἐνεργήσῃ, μὴ ὀρρωδῶν πρὸ τοῦ οἰουδήποτε κινδύνου. Ἄλλ' ὡς διορατικὸς προβλέπει, διαισθανόμενος τὴν ἐπερχομένην ἀλλαγὴν τῆς ἐποχῆς καὶ τὴν ἄρδην μεταβολὴν τῶν ἔναντι τῆς Ἐκκλησίας διαθέσεων τῆς Πολιτείας. Μετὰ τὸν Ἰουλιανὸν τὸν Ἀποστάτην καὶ μετὰ τὸν ἀρειανόφρονα Οὐάλεντα, ἡ μεταβολὴ ἐπῆλθε ραγδαία διὰ τοῦ Μεγάλου Θεοδοσίου, ἀκριβῶς ὡς προέβλεψεν ὁ Βασίλειος.

10. Καὶ μία ἄλλη πτυχὴ τοῦ ἰδεολογικοῦ κόσμου τοῦ Μ. Βασιλείου εἶναι ἀξία ἰδιαίτερας ἐξάρσεως. Διακαῆς πόθος τούτου ἦτο ἡ ἐπίτευξις τῶν ἰδεωδῶν τοῦ πρωταρχικοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐπὶ τε τοῦ δογματικοῦ καὶ θεολογικοῦ, ὡς καὶ ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ πεδίου διὰ τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ὅλη του Θεολογία περὶ τὰ δύο ταῦτα καίρια θέματα περιστρέφεται, ἐνοραματιζομένη ἐν παντὶ καὶ πάντοτε τὴν πρὸς τὴν αἰωνίαν τελειότητα κλῆσιν ὄλων τῶν χριστιανῶν. Ἀκριβῶς δὲ πρὸς πραγμάτων τοῦ ἰδεώδους τούτου ἐκάρη καὶ οὗτος μοναχός. Ἄλλ' ὡς μοναχός ὁ Βασίλειος δὲν αὐτοπεριορίζεται εἰς τὸν στενὸν ἀσκητικὸν κύκλον τῶν ὁπαδῶν του. Οὗτος ἐν τῷ κύκλῳ τῶν μοναχῶν διαβλέπει τὸν κοινοτικὸν «πυρῆνα» ἀνανεώσεως δι' αὐτοῦ τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ ἡ ἀνανέωσις αὕτη ἐπιτυγχάνεται κατ' αὐτὸν οὐχὶ ἐν τῇ φυγῇ καὶ τῇ μονώσει, ἀλλ' ἐντὸς τοῦ Σώματος τῆς Ἐκκλησίας, μὲ πρότυπον τὴν πρώτην ἐκκλησιαστικὴν ὁμάδα τῶν πιστῶν κατὰ τὴν ἀποστολικὴν ἐποχὴν. Κατὰ τὸν Μ. Βασίλειον ὁ μοναχὸς κύριον ἔργον ὀφείλει νὰ ἔχῃ τὴν ἄσκησιν τῆς Ἀγάπης. Πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ὀρθῆς πορείας τοῦ μοναχικοῦ βίου, συνέταξεν οὗτος τοὺς μοναχικοὺς «Κανόνας», δι' ὧν ἡ μοναχικὴ ἄσκησις ἐμφανίζεται ὡς ἡ ὁδὸς ἡ ἀγούσα εἰς τὴν εὐαγγελικὴν τελειότητα· ἐξ αὐτῆς δὲ ἀναμένεται καὶ ἡ ἀνανέωσις τῆς Θεολογίας. Αἱ ἀτελεύτητοι δογματικαὶ ἔριδες δὲν ἐπιτυγχάνουν τὸ πλεόν οὐσιῶδες τῆς χριστιανικῆς Πίστεως, ἦτοι τὴν ἐπίτευξιν τῆς Ἀρετῆς καὶ τῆς

Ἁγιότητος. Μόνον οὕτω δύνανται ἐκ τῶν ἔσω νὰ κατανικηθοῦν καὶ οἱ αἰρετικοί. Στροφή λοιπὸν πρὸς τὴν Βίβλον καὶ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἀρχῶν αὐτῆς εἶναι τὸ κύριον μέλημα τοῦ τε μοναχοῦ, ἀλλὰ καὶ παντὸς χριστιανοῦ.

*

11. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ Βίβλος καὶ ἡ Ἱερὰ Παράδοσις ἐθεωροῦντο ἤδη κατὰ τὸν β' αἰῶνα ὡς οἱ δύο κίονες, ἐφ' ὧν ἐπαγιοῦτο τὸ ὅλον οἰκοδόμημα τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Ὠριγένης λαμβάνει τὴν Παράδοσιν ὡς πρωταρχικὴν ἀφετηρίαν περαιτέρω ἀναπτύξεως τῶν θεολογικῶν ἀναζητήσεων καὶ προβλημάτων. Ὁ Εἰρηναῖος θεωρεῖ τὴν Παράδοσιν παγιωθεῖσαν ἐν τῷ προσώπῳ τῶν Ἐπισκόπων καὶ ἐπομένως ἀποτελοῦσαν ἄριστον ἀποδεικτικὸν καὶ ἀπολογητικὸν μέσον ἐπιβεβαιώσεως τῆς ὀρθῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Μ. Βασίλειος δὲν ἐπιθυμεῖ τὸν περιορισμὸν τῆς ἐννοίας τῆς Παραδόσεως, ἀλλὰ οὔτε καὶ τὴν αὐθαίρετον ἐφαρμογὴν ταύτης ἔξω τῆς Βίβλου. Εἶναι, λέγει, ἐπιθυμία τῶν αἰρετικῶν νὰ ἐπιδίδωνται εἰς νεωτεριστικὰς θεωρίας, ὀδηγούσας εἰς σύγχυσιν καὶ αἰρετικὴν κακοδοξίαν. Πολλοὶ τῶν Θεολόγων, λέγει ὁ Βασίλειος, θέτουν ἐρωτήματα καὶ ἀνιχνεύουν ἐρμηνείας προβλημάτων, οὐχὶ διότι ἐπιθυμοῦν νὰ προσδιορίσουν τὴν ἀλήθειαν τῆς Πίστεως, ἀλλὰ μόνον χάριν διαλόγου καὶ αὐτοπροβολῆς. Ὁ Μ. Βασίλειος, στεντορεῖα τῇ φωνῇ, ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς αἰρετικούς Πνευματομάχους, λέγει: «Ἀλλὰ μὴ χωρίσης Πατὴρ καὶ Υἱὸς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον· δυσωπήτω σε ἡ Παράδοσις· ὁ Κύριος οὕτως ἐδίδαξεν, Ἀπόστολοι ἐκήρυξαν, Πατέρες διετήρησαν, Μάρτυρες ἐβεβαίωσαν· ἀρκέσθητι λέγειν, ὡς ἐδιδάχθης καὶ μὴ μοι τὰ σοφὰ ταῦτα» (Μ. 31, 621B).

12. Ὠραιότατα ἐκφράζεται ὁ Βασίλειος καὶ εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ 140,2 Πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν Ἀντιοχείας. Μίαν συμβουλὴν δίδει εἰς ὅλους τοὺς χριστιανούς, νὰ στηρίζωνται ἐπὶ τῆς Ὁμολογίας, ἣν δίδουσι κατὰ τὸ Βάπτισμα, παραμένοντες οὕτω πιστοὶ εἰς τὴν Σύνοδον τῆς Νικαίας. Ἡ σταθεροποίησις τῆς χρι-

στιανικῆς διδασκαλίας διὰ τῶν ἀποφάσεων τῆς Α' καὶ Β' Οἴκουμ. συνόδου, ἐπισημαίνουσι καὶ τὴν στενὴν συνύφανσιν Βίβλου καὶ Παραδόσεως. Τὸν Βασίλειον ἐν μέγα πρόβλημα ἀπασχολεῖ, ἡ εἰρήνη τῆς Ἐκκλησίας. Εἴπερ τις καὶ ἄλλος ἐγνώριζε τὴν σοβαρότητα τῆς καταστάσεως κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν δογματικῶν ἐρίδων καὶ τὴν ἐπικίνδυνον ἐπίδρασιν τῶν αἰρετικῶν εἰς τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν, ἣτις παρασυρομένη πολλάκις, ἐστρέφετο ἐνίοτε μὲ μένος καὶ ὄργην κατὰ τῆς Ἐκκλησίας, ὀρμωμένη δῆθεν ἐκ τῆς πολιτικῆς σκοπιμότητος, τῆς ἡσυχίας δηλ. τοῦ ἀχανοῦς Κράτους της. Ὁ Μ. Βασίλειος εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν ἐκπρόσωπος τῆς Ἐλευθερίας τῆς Ἐκκλησίας, τῆς Ἐλευθερίας τῆς Συνειδήσεως τῶν χριστιανῶν, τῆς Ἐλευθερίας τῆς Σκέψεως καὶ τῆς Θεολογίας, ἀλλ' ὑπὸ ἓνα ὅρον· τῆς μὴ ἐκτροπῆς ἐκ τῶν διδαγμάτων τῆς Βίβλου καὶ τῆς ἐκ τῶν Πατέρων διατηρηθείσης Ἱερᾶς Ἀποστολικῆς Παραδόσεως. Ἀγωνίζεται κατὰ τῶν αἱρέσεων. Ἀγωνίζεται κατὰ τῆς διαφθορᾶς τῶν ἡθῶν. Ἀγωνίζεται κατὰ τῶν παρακεκινδυνευμένων θεολογικῶν ἀκροτήτων καὶ δοξασιῶν καὶ ἀπολογεῖται ὑπεραμυνόμενος τῶν Ἀληθειῶν τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς Ὁρθοδοξίας. Ὁργανώνει, ὡς εἴπομεν, τὸν μοναχικὸν βίον. Ὁργανώνει τὴν κοινωνικὴν καὶ φιλανθρωπικὴν δρᾶσιν τῆς Ἐκκλησίας. Ὁργανώνει τὰς συνάξεις καὶ τὰς ἐν συνόδοις συγκεντρώσεις τῶν Ἐπισκόπων. Κηρύττει καὶ διδάσκει τὰ πλήθη καὶ μάλιστα τοὺς Νέους τὸν προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου καὶ παροτρύνει τοὺς πάντας εἰς ἐπίτευξιν τῶν ιδεωδῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ διὰ τῆς ἐν τῷ βίῳ ἀσκήσεως τῶν Ἀρετῶν.

*

13. Ὅσα καὶ ἂν ἐκθέσω περὶ τοῦ ἐνδόξου Πατρὸς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καὶ Ὁρθοδοξίας, Βασιλείου τοῦ ὄντως Μεγάλου ἀνδρός, δὲν ἀποτελοῦν ἢ ὠχρὰν σκιαγραφίαν τῆς ἀφθάστου εἰς Μεγαλεῖον προσωπικότητός του. Εἷς ἄνθρωπος ἀπῆλθε τοῦ κόσμου! Καὶ ὅμως ζῆ ἕκτοτε ἐν τῷ κόσμῳ διδάσκων καὶ παραινῶν διὰ τῶν μεστῶν εἰς σοφίαν καὶ χάριν συγγραμμάτων του. (Ἐρωτήθην κάποτε ἀπὸ τοὺς φοιτητάς μου, ποῖον εἶναι τὸ

σπουδαιότερον ἔργον τοῦ Μ. Βασιλείου, καὶ ἀπήντησα· ὄλα! Ἐρωτήθην καὶ πάλιν· «σεῖς, ποῖον ἐξ ὄλων προτιμᾶτε»; Καὶ ἀπήντησα· τὰς Ἐπιστολάς του, εἰς τὰς ὁποίας, ὡς ἐν κατόπτρῳ ἀντανακλῶνται ὄλα τὰ πλούσια χαρίσματα τοῦ σοφοῦ καὶ ἁγίου ἀνδρός!). Εἷς ἄνθρωπος ἀπῆλθεν, ὅστις εἰς τὰς ἀνθρωπίνιας δυνατότητας τοῦ Νοῦ καὶ τῆς καρδίας ὑπερηκόντισεν ἀπαξάπαντας τοὺς συγχρόνους του! Εἷς ἡμᾶς δὲ τοὺς μεταγενεστέρους κατέλιπε τὴν ὠραίαν καὶ ἀπαστράπτουσαν ἐκ τῶν ἀρετῶν ἁγίαν Μορφήν του! Ὁ Μέγας Βασίλειος ὑπῆρξε καὶ ὑπάρχει καὶ θὰ ὑπάρχη ἔσαει τὸ ἀληθὲς καὶ ἄσειστον προτείχισμα τῆς χριστιανικῆς Ἀληθείας καὶ Ὁρθοδοξίας! Ἐν σταθερὸν καὶ ἀσφαλὲς προτείχισμα καὶ ὀχυρόν, ἅμα δὲ καὶ ἀμετακίνητον στήριγμα τῆς εἰς Χριστὸν Πίστεως! Εἷς πιστὸς βοηθὸς τῶν φίλων καὶ ἀγαπῶντων αὐτὸν ὁμοϊδεατῶν του! Εἷς ἄκαμptos καὶ ἀκαταγώνιστος ἀντίπαλος τῶν παρεκτρεπομένων αἰρετικῶν! Εἷς ἐχθρὸς ὄλων τῶν νεωτεριστῶν καὶ ἐκμονδερνιστῶν τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας, οἵτινες μὲ νεολογισμοὺς καὶ ἐξεζητημένους ὅρους ὀδηγοῦν τοὺς ἀδαεῖς εἰς διολισθήσεις καὶ ἐπικινδύνους ἐκτροπὰς ἐκ τῆς ὀρθοδόξου Πίστεως! Ὁ Μ. Βασίλειος λοιπὸν ὑπῆρξε καὶ ὑπάρχει εἷς ἄγρυπνος φρουρὸς τῶν Πατερικῶν Παραδόσεων. Ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἁγίου τούτου ἀνδρὸς καθορᾶται ἡ ἀρχαία Μορφή τοῦ ἀληθοῦς καὶ πραγματικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ Ἁγέτου, ἀληθῶς ἰσαποστόλου!

14. Ἐν λατρευτικῷ πνεύματι, ἀποτίων ἐν ταπεινότητι καὶ ἐγὼ τὸν ὀφειλόμενον φόρον σεβασμοῦ, ἐπιθυμῶ νὰ κατακλείσω τὸν ἐπὶ τῇ πανηγυρικῇ ἐκδηλώσει τοῦ Ἀνωτάτου Πνευματικοῦ τούτου Ἰδρύματος τῆς Χώρας πρὸς τὸν μέγαν καὶ σοφὸν Πρωθιεράρχην Βασίλειον λόγον μου, μὲ τοὺς αὐτοὺς τοῦ ἰδίου λόγους, οὓς οὗτος διετύπωσεν ἐπὶ τῇ ἐκδημίᾳ τοῦ συνεπισκόπου καὶ στενοῦ φίλου του Μουσωνίου. Οἱ λόγοι οὗτοι ἀποτελοῦν ἀληθῆ εἰκόνα οὐ μόνον τοῦ ὑμνουμένου καὶ ἐγκωμιαζομένου Ἐπισκόπου, ἀλλ' ἐξ ἀντανακλάσεως διαζωγραφίζου καὶ τὴν εἰκόνα τῆς πλουσιωτάτης εἰς χαρίσματα Μορφῆς τοῦ Βασιλείου. Ἴδου καὶ οἱ

λόγοι του: «Οἴχεται ἀνήρ διαφανέστατα δὴ τῶν καθ' ἑαυτὸν πᾶσιν ὁμοῦ τοῖς ἀνθρώποις ὑπερενεγκὸν ἀγαθοῖς! Ἔρεισμα Πατρίδος, Ἐκκλησιῶν κόσμος, στῦλος καὶ ἐδραῖωμα τῆς Ἀληθείας, στερέωμα τῆς εἰς Χριστὸν Πίστεως, οἰκείοις ἀσφάλεια, δυναμώτατος τοῖς ὑπεναντίοις, φύλαξ πατρῶων θεσμῶν, νεωτεροποιίας ἐχθρὸς· ἐν ἑαυτῷ δεικνύων τὸ παλαιὸν τῆς Ἐκκλησίας σχῆμα, οἷον ἀπὸ τινος ἱεροπρεποῦς εἰκόνοσ τῆς ἀρχαίας καταστάσεως, τὸ εἶδος τῆς ὑπ' αὐτὸν Ἐκκλησίας διαμορφῶν²⁴!

24. Ἐπιστ. 28: *Τῆ Ἐκκλησίᾳ Νεοκαισαρείας παραμυθητικῆ. Ἐγγραφή τὴν ἀνοιξίνου τοῦ ἔτους 368. Παρὰ Roy J. Deferrari, Ph. D., Saint Basil, The Letters, Cambridge, Mass. 1950, I, 160).*